

Vergaderjaar 2012–2013

33 625

Hulp, handel en investeringen

Nr. 4

VERSLAG VAN EEN HOORZITTING

Vastgesteld 21 mei 2013

De vaste commissie voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking heeft op maandag 22 april 2013 gesprekken gevoerd over **de beleidsnota «Wat de wereld verdient»** (Kamerstuk 33 625, nr. 1).

Van deze gesprekken brengt de commissie bijgaand geredigeerd woordelijk verslag uit.

De voorzitter voor de vaste commissie voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking,
Eijsink

De griffier voor de vaste commissie voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking,
Van Toor

Voorzitter: Ziengs
Griffier: Wiskerke

Aanwezig zijn tien leden der Kamer, te weten: Maij, De Caluwé, Sjoerdsma, Jasper van Dijk, Van der Staaij, Ziengs, Thieme, Agnes Mulder, Voordewind en Van Ojik.

Aanvang 14.00 uur

DEELSESSIE 1 (14.00 UUR TOT 15.10 UUR)

Ontwikkelingssamenwerking algemeen/armoedebestrijding

De volgende deskundigen zijn aanwezig: Ton Dietz, directeur Afrika Studiecentrum, Farah Karimi, algemeen directeur Oxfam Novib, Alexander Kohnstamm, directeur Partos, Rolph van der Hoeven, International Institute for Social Studies, en Evert-Jan Brouwer, Stichting Woord en Daad

De **voorzitter**: Hartelijk welkom bij de hoorzitting over de beleidsnota «Wat de wereld verdient.»

Aan tafel zijn inmiddels aangeschoven de heer Ton Dietz, mevrouw Farah Karimi, de heer Alexander Kohnstamm, de heer Rolph van der Hoeven en de heer Evert-Jan Brouwer. Ik stel voor om onze gasten ieder vijf minuten te geven voor een korte inleiding. Ik houd strak vast aan die tijd. Als u uit de tijd loopt, moet ik u afhameren want de leden moeten voldoende gelegenheid krijgen om vragen te stellen. De heer Van Dijk van de SP en de heer Van der Staaij van de SGP hebben aangegeven dat zij om ongeveer kwart voor vier weg moeten in verband met een andere bijeenkomst.

De heer **Dietz**: Voorzitter. Dank voor deze uitnodiging. Ik heb met waardering de nota van de minister gelezen. Ondanks de harde bezuinigingsopdracht heeft zij een nota geschreven die ambitie uitstraalt en waarin wordt vastgehouden aan themafocus en landenkeuzes. Zij probeert die keuzes te verbinden aan een transitie en aan een internationale handelsagenda.

Als directeur van het Afrika Studiecentrum ben ik verheugd over het feit dat er in het IS-beleid blijvend hoofdaandacht is voor Afrika, met een grotere aandacht dan voorheen voor een regionale insteek en voor Europabrede samenwerking. Ik ben blij dat Nigeria en Zuid-Afrika genoemd worden in het rijtje van landen met speciale handelsaandacht van Nederland. Ik ben ook blij dat de knellende kanalen losgelaten lijken te worden en dat gezocht wordt naar alternatieven voor de naar mijn mening ook knellende ODA-definitie.

Ik heb vier hoofdpunten van commentaar.

1. De nota kiest als belangrijk begrip «inclusieve groei». In de internationale discussie is er een verschil tussen inclusieve groei en inclusieve ontwikkeling, bijvoorbeeld in de aanloop naar de post-2015-agenda van de millenniumdoelen. De keuze voor het woord «groei» suggereert een enge agenda, met de nadruk op productie en nationaal inkomen. Dat kan vergaande consequenties hebben. Onduidelijk blijft ook op welke categorieën mensen het woord «inclusief» slaat. Zijn dat vrouwen, zijn dat jongeren, zijn het minderheden, zijn het mensen in marginale gebieden, zijn het de ultra-armen of zijn het gehandicapten? Veel hangt nog af van de uitwerking.
2. De nota legt de nadruk op internationale publieke goederen. Bij de genoemde voorbeelden is handel ineens een internationaal publiek goed. Die benadering roept veel vragen op. Hoe is handel een internationaal publiek goed? Hoe wordt de verbinding gelegd met

- andere thema's binnen de discussie over internationale publieke goederen, zoals mondiale milieu en klimaatzorg?
3. Kennis is belangrijk, aldus de nota, maar die kennis wordt erg beperkt tot kennis die direct ten goede komt aan de hoofdthema's van beleid, terwijl er veel kennis nodig is over de context waarin beleid wordt gemaakt en wordt geïmplementeerd. Daarvoor zijn onder andere de instituten voor internationaal onderwijs en onderzoek belangrijk. Die vallen onder het ministerie van OCW, maar hebben op een bepaald moment een ODA-ticket gekregen: Official Development Assistance. Aan het eind van de nota blijkt ineens dat die instituten opnieuw hard worden geraakt. De minister doet er waarschijnlijk ongewild aan mee dat dit erfgoed en het wereldprestige dat Nederland op dit gebied heeft, worden gesloopt.
  4. Nederland heeft internationaal een zeer sterke naam als het gaat om de opgebouwde steun aan niet-gouvernementele organisaties. Veel van die organisaties werken al als zogenaamde «brokers» tussen de overheid enerzijds en het internationale bedrijfsleven anderzijds. Zij werken ook succesvol samen met Nederlandse bedrijven. De nota ademt een sfeer waardoor dit belangrijke exportproduct van Nederland niet de steun krijgt die het verdient. Als te veel wordt ingezet op het bedrijfsleven als belangrijkste actor bij het bereiken van inclusieve groei – of in het misschien toch inclusieve ontwikkeling? – dan is er te weinig aandacht voor de mensen die gerekend moeten worden tot de ultra-armen. Het hoofddoel van het beleid op het gebied van internationale samenwerking, zoals verwoord in de nota, namelijk het verdwijnen van extreme armoede in de volgende MDG-periode, zal zo niet worden bereikt.

Mevrouw **Karimi**: Voorzitter. Hartelijk dank voor de uitnodiging. Jim Yang Kim, president van de Wereldbank, kondigde gisteren een heel belangrijke target aan: in 2030 moet de wereld vrij van armoede zijn. Volgens de laatste World Development Indicators (WDI) leefden in 2010 1,2 miljard mensen van minder dan 1,25 dollar per dag; dat is 96 eurocent per dag en dat is de definitie van extreme armoede. Van de wereldbevolking leeft op dit moment 20% in extreme armoede: één op vijf mensen. De ambitie is om dit percentage terug te brengen naar nul. Die ambitie is gesteund door de ministers die de voorjaarsvergadering van de Wereldbank en het IMF in Washington hebben bijgewoond, inclusief onze eigen minister van Financiën. Het betekent eigenlijk een concretisering van de ambitie die de minister in haar nota formuleert: het verdwijnen van extreme armoede in één generatie. Met het noemen van het jaartal 2030 is dat concreet geworden. Is een periode van zeventien jaar onrealistisch om de wereld vrij te maken van extreme armoede? Nee, dat is niet onrealistisch. Twintig jaar geleden leefde ruim 40% van de wereldbevolking in extreme armoede, nu is dat percentage meer dan gehalveerd. Dit betekent dus dat het eerste Millennium Development Goal bereikt is vóór 2015. Een paar weken geleden is ook het Human Development Report 2013 van de UNDP uitgekomen. Daarin stonden mooie resultaten. In geen enkel land ter wereld zijn de human development indicators lager dan in 2000. Overall is sprake van vooruitgang, bijvoorbeeld op het gebied van kindersterfte, in het aantal schoolgaande kinderen, bij de levensverwachting en bij het inkomen per hoofd van de bevolking. Alle indicatoren laten zien dat wij vooruitgang boeken. Dat is ten dele gebeurd dankzij ontwikkelingssamenwerking. Deze successen van de afgelopen decennia en de economische ontwikkelingen die nu plaatsvinden in de middeninkomenslanden laten zien dat het mogelijk is om binnen één generatie een wereld vrij van armoede te realiseren. Welke keuzes moeten gemaakt worden om dat prachtige en buitengewoon nastrevenswaardige doel binnen zeventien jaar te bereiken?

Allereerst moeten we ons realiseren dat een substantieel en groeiend deel van de armen in fragiele staten en in conflictgebieden leven. Juist in die landen gaat een hoge bevolkingsgroei hand in hand met extreme armoede en veel geweld. Daar is de behoefte aan hulp het grootst en zijn de obstakels het lastigst. Ontwikkelingssamenwerking en internationale samenwerking moeten er dus vooral op gericht zijn om die landen te helpen bij het oplossen van de grote problemen. Er moet samenhang zijn tussen politieke stabiliteit en economische en sociale investeringen. Ik noem in dit verband: vrouwenrechten, onderwijs, gezondheidszorg, noodhulp, sociale vangnetten, et cetera. Het is ook heel belangrijk dat multilaterale organisatie en ngo's daar aanwezig zijn om de allerarmsten te bereiken. Dat moet staan in het centrum van ons beleid.

Economische groei en verbeteringen in human development indicators zeggen helaas niet veel over de verdeling van die groei en over de vooruitgang. Wie profiteren ervan? Dat is de grote vraag. Mijn buurman Ton Dietz heeft wel eens gesproken van «blingbling economische groei». Investeren in een betere verdeling van economische welvaart is van groot belang. Dat betekent lokale civil society. Mondiale bewegingen die juist dat onderwerp aan de orde stellen, moeten ondersteund worden. Bij global public goods is klimaatverandering bij uitstek het belangrijkste onderdeel waarmee wij ons zouden moeten bezighouden. Hierbij passen geen bezuinigingen op klimaatprogramma's en hierbij past ook niet het onderbrengen van klimaatfinanciering bij Ontwikkelingssamenwerking.

De **voorzitter**: Mevrouw Karimi, wilt u nu afronden?

Mevrouw **Karimi**: Absoluut, voorzitter.

In de nota worden heel vaak de juiste woorden gekozen. Er wordt gesproken over inclusieve en duurzame groei. Ik hoop dat de ontwikkelingen echt duurzaam zullen zijn. Verder wordt gesproken over het bevorderen van de rechten van vrouwen, aandacht voor coherentie en het bevorderen van handel. Maar als je kijkt waar de harde euro's verdwijnen, zie je dat de klappen juist daar vallen waar zij niet moeten vallen: bij onderwijs, gezondheidszorg en maatschappelijke organisaties. Het geld komt terecht bij het nieuwe instrument Dutch Good Growth Fund. Wij denken dat dit geen juiste keuze is. Ik hoop dat ik hierover meer kan zeggen bij de beantwoording van vragen van de commissieleden.

De heer **Kohnstamm**: Voorzitter. Een goed opgeleide bevolking is de basis van een sterke economie. Investeren in onderwijs is investeren in de toekomst. Ik zie u denken: daar heb je ze weer, die traditionele hulpclubs. Dit staat echter ook in het verkiezingsprogramma van zowel de PvdA als de VVD en naar ik aanneem in een andere bewoording in nog meer verkiezingsprogramma's. Hetzelfde geldt ongetwijfeld ook voor het belang van gezondheidszorg, goed bestuur en mensenrechten.

Ik heb nog een uitspraak voor u: «Ondernemers hebben tegenwicht nodig, countervailing power, omdat zij de neiging hebben om niet alleen tot het randje te gaan maar ook eroverheen.» Ja, denkt u, nu heb ik hem toch, die bevechter van het grootkapitaal, maar dit is het grootkapitaal, want Bernard Wientjes heeft dit gezegd. Eigenlijk is iedereen het er dus wel over eens. Wij moeten investeren in mondige, opgeleide en gezonde burgers én in goed bestuur. Dat zijn de absolute voorwaarden voor een succesvolle economische ontwikkeling. U kunt dit nalezen in het advies van de SER of dat van de Adviesraad voor Internationale Vraagstukken. Ik zit hier namens particuliere ontwikkelingsorganisaties. Particuliere ontwikkelingsorganisaties bouwen op een breed maatschappelijke draagvlak, maar ook op mensenrechten en andere erkende principes. Wij werken al decennialang aan ontwikkeling van de private sector. Wij en onze wereldwijde partners weten waarover wij het hebben. Het ondersteunen van de ontwikkeling van de private sector staat zelfs in de top drie

van onze activiteiten. Dat geldt voor Solidaridad, Pharm Access, BiD Network, Aqua for All, ICO, Cordaid maar ook Both ENDS, Tax Justice en ik kan er nog veel meer opnoemen. Wij werken waar het kan op allerlei innovatieve manieren samen met het bedrijfsleven en wij houden het bedrijfsleven bij de les waar dat moet. Het maatschappelijk middenveld wordt gevormd door die mondige burgers: mannen en in grote mate ook vrouwen die in hun eigen land vaak met gevaar voor eigen leven keihard werken aan het realiseren van een goed bestuurd maatschappij, waarin zij vrij, gezond en opgeleid kunnen leven, onafhankelijk van afkomst, sociale positie, religie of geaardheid. Wij Nederlanders weten dat dit een voorwaarde is voor een stabiele economie en een gezonde maatschappij en dat is daar echt niet anders dan hier.

Het is dus op alle terreinen een samenspel van markt, staat en middenveld, ondersteund door kennis. Of het nu gaat om ontwikkeling van de private sector, om de vier thema's, om handel of om mensenrechten, de gouden driehoek van Zijderveld is ook in ontwikkelingslanden de basis van alle vooruitgang.

De minister gaat een enorm bedrag bezuinigen op ontwikkelingssamenwerking. Moet zij het geld dat overblijft dan investeren in het subsidiëren van Nederlandse bedrijven om te gaan werken in landen waar zij eigenlijk niet naartoe willen? Natuurlijk niet. Moet zij dat geld steken in het subsidiëren van Nederlandse bedrijven om te gaan werken in landen waar zij toch al naartoe wilden? Natuurlijk ook niet. Waarom zouden die bedrijven daar naartoe willen? Omdat daar de groei is die wij in Europa niet meer hebben. Arnoud Boot stelde bij de presentatie van het SER-advies heel duidelijk dat subsidies in allerlei vormen alleen nuttig zijn bij aantoonbaar marktfalen.

Wat wil de minister eigenlijk? Zij wil extreme armoede uitbannen in één generatie. Zij ziet terecht dat economische ontwikkeling alleen daar niet toe leidt. Wat moet zij dan doen en wat wil zij doen? Zij moet ervoor zorgen dat de gouden driehoek goed werkt. Tot zover zijn wij het eens. Maar welke keuzes maakt het kabinet vervolgens? Investeren in punt één van die driehoek: de staat? Het kabinet sluit nog meer posten en bezuinigt versneld op goed bestuur. En dan het middenveld, die mondige en actieve burger. Het kabinet halveert de investeringen in civil society en bezuinigt daarbovenop op zaken als onderwijs. En het bedrijfsleven ten slotte? De investeringen van het kabinet in het bedrijfsleven die toch al groot zijn, worden opnieuw vergroot. De middelen voor de private sector worden verhoogd met meer dan 100 miljoen euro. Daarnaast wordt er een nieuwe pot geld neergezet van 750 miljoen euro. Het is inmiddels de vraag voor welk probleem die pot geld een oplossing gaat bieden. Kloppen die keuzes als wij kijken naar de visie die wij net als leidend hebben erkend? Natuurlijk niet. Het zou bijvoorbeeld veel logischer zijn om geen extra investeringen in privatesectormiddelen te doen maar in die mondige, zelfredzame burgers. Reeds bestaande privatesectormiddelen moet je investeren in enabling environment. Dat is niet mijn term, maar een term van de SER: goed bestuur, rechtszekerheid, een effectief belastingstelsel, arbeidswetgeving, opgeleid en gezond personeel en een sterk maatschappelijk middenveld. Of de minister dat inderdaad van plan is met die privatesectormiddelen, is nog onvoldoende duidelijk.

Voorzitter. Wij hebben nog meer zorgen over de nota. Die zorgen betreffen de privatesectorontwikkeling in fragiele staten en in fragiele delen van staten in de overgangspositie, de toegang tot kennis en de aandacht voor ecosystemen en biodiversiteit. Veel van wat in de nota staat, moet nog verduidelijkt worden. De kern is het duurzaam en inclusief maken van ontwikkelingen door meer te investeren in de lokale enabling environment en in het maatschappelijk middenveld. Dat volgt logischerwijs uit de analyse en de ambitie van de minister, die wij van harte ondersteunen, want uiteindelijk is ontwikkelingssamenwerking gericht op een vrije,

vreedzame wereld zonder armoede en onrecht. Dat is wat de wereld verdient en dat is ook wat Nederland verdient!

De heer **Van der Hoeven**: Voorzitter. Dit eerste deel gaat over algemene ontwikkelingssamenwerking en over armoedebestrijding. Ik heb mijn commentaar daarop gebaseerd. In mijn schriftelijke bijdrage heb ik een aantal uitspraken en conclusies van AIV-rapporten gegeven waarbij ik zelf betrokken was. Deze mondelinge toelichting wil ik graag toespitsen op de inhoud van de nota. Omdat ik vijf minuten heb, zal ik vijf punten noemen. Mijn eerste punt gaat over de trends in de wereld en hoe die relateren aan ontwikkelingssamenwerking. Het tweede punt gaat over mondiale publieke goederen en coherentie. Het derde punt betreft technologie en kennis. Het vierde gaat over de verschillen van samenwerking en over de vraag hoe je hulp en internationale samenwerking moet toetsen. Daarbij komt ook het probleem van de gebonden hulp aan de orde. Het laatste punt gaat over armoede en ongelijkheid.

Ik begin met de trends in de wereld. De nota van de minister schetst inderdaad de trends die gaande zijn. Er wordt gewezen op de groeiende vervlechting tussen landen en sectoren. Ook wordt aandacht besteed aan groeiende inkomensongelijkheid en aan het niet voldoen aan klimaatverdragen. De nota is op dat gebied ambitieus. Er wordt gekozen voor bredere zaken. De nota ziet echter het ontwikkelingsproces als een technisch proces. Ontwikkeling is geen lineair proces. Het gaat tussen groepen in de samenleving. Het is vaak de uitkomst van tegengestelde belangen in de samenleving. Denk aan de arbeiders die opgesloten waren in die fabriek in Bangladesh en aan de boeren van wie het land wordt weggenomen vanwege landgrabbing. Dat zijn allemaal onderdelen van het ontwikkelingsproces. Hulp moet dus gezien worden als een katalysator om in dat ontwikkelingsproces vooral de zwaksten bij te staan. De insteek op mondiale goederen en coherentie is een logisch gevolg van die veranderende wereld waarover de nota schrijft. Volgens mij houdt coherentie hier in dat andere ministers niet alleen maar grasduinen in de achtertuin van de minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking, maar nu zelfs in de voortuin komen. De AIV zegt in zijn rapporten dat vanwege de mondiale uitdagingen ieder ministerie verantwoordelijk is voor zijn beleid, niet alleen in Nederland maar ook voorbij de waterlinie. Ik mis hier het voorbij de waterlinie kijken. De coherentieagenda wordt uitgelegd als: ontwikkelingssamenwerking moet betalen voor het beleid van andere ministeries. Dat is een traditionele opvatting. Volgens de nieuwe opvatting liggen de consequenties en de gevolgen van het beleid van de diverse ministeries ook over de grenzen. Daarom pleit ik ervoor dat de coherentiegedachte die in de nota zit, beter verwoord wordt. Ik mis in de nota ook een link tussen het Nederlandse en het internationale beleid op het gebied van inkomensongelijkheid. Een groeiende inkomensongelijkheid in Nederland is verbonden met wat er in de wereld gebeurt. Dat is ook een vorm van coherentie.

Kennis en technologie zijn uiterst belangrijk. Wij zien nu al dat sommige emerging countries snel stijgen op de technologie ladder. Daar worden allerlei netwerken gevormd. Kennis is daarbij heel belangrijk. In de nota wordt daarover geschreven, maar bij de feitelijke besluiten zien wij dat de rol van kennisinstellingen wordt teruggedrongen. Wij zien ook dat sprake is van meer gebonden uitgaven. De kennisinstellingen moeten zich richten op de vier speerpunten. Over een paar jaar hebben wij een andere regering, die misschien weer andere speerpunten hanteert. Kennisinstellingen kunnen niet in één of twee jaar veranderen van richting. Bij kennisinstellingen moet het gaan om langetermijninvesteringen. Zij moeten een veel bredere insteek krijgen dan nu in de nota het geval is om beter te kunnen functioneren in een systeem van internationale netwerken.

Deze nota pleit voor meer aandacht voor middeninkomenslanden en voor de situatie in fragiele staten. In beide gevallen was de conclusie van het

rapport van de AIV dat er meer aandacht moet komen voor particuliere hulp, ngo's, het bedrijfsleven en multilaterale hulp. Ik sprak aan het begin van mijn inbreng al over verplichtingen in het kader van internationale samenwerking. Zowel bij de middeninkomenslanden als bij de fragiele staten moet men zich minder richten op directe statelijke hulp. Dat loopt niet meer in dat nieuwe systeem. Wij moeten niet teruggaan naar gebonden hulp.

Handel is een van de speerpunten van de minister, maar handel brengt grote ongelijkheid mee. Dat blijkt ook uit nota's van de ILO en de WTO. Daarop moet flankerend beleid gevoerd worden. Met het Dutch Good Growth Fund spelen wij misschien al in op de opmerking van mevrouw Lagarde dat Nederland beter moet groeien, maar hier praten wij over ontwikkelingssamenwerking. Ik vraag mij af hoe wij dat beter in elkaar kunnen steken.

Hoe kan het Dutch Good Growth Fund getoetst worden aan armoedecriteria? Dat moet gebeuren via de werkgelegenheid in de informele sector. Daar zitten de meeste mensen. Door de manier waarop het nu geformuleerd is, ben ik bang dat die doelgroep niet bereikt wordt.

De **voorzitter**: Ik ga u onderbreken, want bij deelsessie 3 staat dit punt uitgebreid op de agenda.

De heer **Brouwer**: Voorzitter. Hartelijk dank dat ik namens Woord en Daad hier het woord mag voeren. Vanwege de korte spreektijd ga ik in op zaken uit de nota waarmee wij het niet eens zijn of waarop wij commentaar hebben.

De minister wil koningin van de beleidscoherentie zijn. Ik ben niet voor een ceremonieel koningschap en zeker niet op dit terrein! Wij steunen de voornemens inzake het gemeenschappelijk landbouwbeleid en het economic partnership van de Europese Unie. Wij vinden echter dat een ander concreter moet. Wij moedigen de minister aan om bij de uitwerking een stap verder te gaan. Ik neem aan dat dit een nota op hoofdlijnen is en dat de uitwerking nog volgt. Ik wil graag even reageren op de vorige spreker. Ik ga uit van eenheid van kabinetsbeleid en verwacht dat de minister de volledige medewerking heeft van de andere vakministers. Ik denk daarbij aan de minister van Economische Zaken en aan de minister van Infrastructuur en Milieu. Wij willen graag een aanscherping op dat punt.

Wij steunen het voornemen van de minister om meer in te zetten op de ontwikkeling van de private sector. Als je geen welvaart hebt gecreëerd, kun je die ook niet verdelen. Er is wel meer inzicht nodig in het functioneren van de huidige instrumenten. Er wordt steeds breder gepleit voor het samenvoegen en vereenvoudigen van instrumenten. Wij delen dat. Wel moet goed bekeken worden wat tot op heden heeft gewerkt. Er loopt een IOB-evaluatie. Het zou goed zijn als de resultaten daarvan worden meegenomen bij de verdere inzet op dit terrein in de komende jaren. Het oorspronkelijk idee van het regeerakkoord was om het Dutch Good Growth Fund te richten op het mkb. Dat idee dreigt nu echter een beetje verloren te gaan. Men wil onder dit fonds allerlei instrumenten samenvoegen. Wij pleiten ervoor te focussen op het mkb in de ontwikkelingslanden zelf. Natuurlijk is het goed als dit gebeurt in samenwerking met het Nederlandse bedrijfsleven. Dat staat ook in de motie-Slob c.s. die door de Kamer is aangenomen (nr. 48, 33 410). Houdt wel de focus op toegang tot financiering en capaciteitsversterking voor het lokale mkb in ontwikkelingslanden. Dat sluit ook aan bij de aandacht die de minister heeft voor het scheppen van banen. Exportfinanciering hoort wat ons betreft niet in dat fonds. Dat valt volgens ons ook buiten het regeerakkoord en buiten de motie-Slob c.s.

Een strategische omissie in het beleid van de minister is dat er in de uitwerking van de voornemens geen goede verbinding is tussen sociale

en economische ontwikkeling. De minister zet heel sterk in op privatesectorontwikkeling. Dat is de nieuwe koers. Zij zegt wel dat het moet samengaan met sociale ontwikkeling, maar dat wordt niet weerspiegeld in de keuzes. In dit verband willen wij onderstrepen dat privatesectorontwikkeling alleen succesvol kan zijn als zij gepaard gaat met sociale ontwikkeling in de vorm van onderwijs en goed marktgericht beroepsonderwijs. Dat wordt echter weggesneden en dat vinden wij een zorgwekkende trend. Vooral programma's voor water en voedselzekerheid zullen de doelstellingen niet halen als er ook niet wordt ingezet op goed beroepsonderwijs, met daaraan voorafgaand gewoon onderwijs. Steun daarvoor vindt u in het Global Monitoring Report dat vorig najaar uitgekomen is en dat mede door Nederland wordt gefinancierd.

De heer Kohnstamm en anderen hebben al gesproken over de bezuinigingen op het maatschappelijk middenveld. Er is een verschil tussen enerzijds het pleiten voor een toenemende extra bijdrage van de organisaties om voor subsidie in aanmerking te kunnen komen en anderzijds het totale bedrag dat wordt uitgetrokken voor ondersteuning van het maatschappelijk middenveld. Wij bevelen van harte aan dat de minister blijft inzetten op ondersteuning van het maatschappelijk middenveld, met een sterke focus op het maatschappelijke middenveld in de ontwikkelingslanden zelf. De minister noemt allerlei principiële argumenten om dat te doen. Laat zij dan ook boter bij de vis doen en de organisaties in het zuiden directe toegang geven tot Nederlandse financiering.

De visie op armoedebestrijding vinden wij soms een beetje lineair. Landen gaan van de hulpfase via een overgangsfase naar een handelsrelatie. Mali laat zien dat het ook andersom kan zijn. Hier is flexibiliteit nodig. We steunen de focus op Afrika. De armoede in de wereld neemt inderdaad af, maar in Afrika is armoede niet afgenomen. In absolute termen is het aantal armen daar verdubbeld sinds de jaren tachtig. De armoede is weliswaar met 2% gezakt, maar dat is niet heel indrukwekkend. De focus op Afrika is dus terecht.

De **voorzitter**: Ik kijk even naar de leden van de Kamer. U mag allemaal twee vragen stellen. Daarna kunnen de gasten meteen antwoorden.

Mevrouw **Maij** (PvdA): Ik ben als eerste aan de beurt. Als al mijn vragen beantwoord worden, blijft er niet veel tijd over voor de anderen. Voor de mensen achter in de rij is dat niet handig.

De **voorzitter**: Ik stel voor alle vragen te verzamelen en daarna de beantwoording te laten plaatsvinden.

Mevrouw **Maij** (PvdA): Ik dank u allen hartelijk voor uw inleidingen. U hebt uw visie gegeven op de nota van mevrouw Ploumen en ook aangegeven hoe u de toekomst van ontwikkelingssamenwerking ziet. Ik heb twee korte vragen. De heer Brouwer gaf aan dat het totale bedrag voor ondersteuning van het maatschappelijk middenveld hetzelfde zou moeten blijven, maar hij pleit ook heel duidelijk voor meer middelen voor het maatschappelijk middenveld in ontwikkelingslanden. Hoe zien de anderen dat? Immers, als er meer middelen gaan naar maatschappelijke organisaties in ontwikkelingslanden, gaan er minder middelen naar maatschappelijke organisaties in Nederland.

De heer Van der Hoeven en mevrouw Karimi hebben kort gesproken over arme landen met een kleine elite die heel rijk is en die mooi profiteert van de economische groei. Het is vaak een politiek herverdelingsvraagstuk. Hoe kan armoede bestreden worden in landen die heel rijk aan het worden zijn en waar de rijkdom heel scheef verdeeld is? De heer Van der Hoeven en mevrouw Karimi geven aan daar een rol te zien voor maatschappelijke organisaties, maar zien zij daar ook een rol voor de

lokale maatschappelijke organisaties om vanuit hun positie rechten op te eisen, bijvoorbeeld op onderwijs? Dus niet vanuit hier onderwijsprogramma's ondersteunen, maar eisen dat regeringen in landen met voldoende financiële middelen ervoor zorgen dat de bevolking mondig genoeg wordt om die sociale infrastructuur daar op te eisen.

Mevrouw **Thieme** (PvdD): Ik hoor in de diverse inbrengen duidelijk grote zorgen dat ontwikkelingsgelden wellicht onterecht naar het Nederlandse bedrijfsleven gaan. Er wordt gesteld dat dit een aandachtspunt moet zijn bij dit beleid. Dat zorgpunt deelt mijn fractie. Ik zie deze hulp vaak vanachter de toonbank van BV Nederland. Wat verwacht mevrouw Karimi van dit beleid? Waar komt volgens haar het geld terecht? Zal het terechtkomen bij Nederlandse en buitenlandse grote bedrijven, of bij de boeren en de kleine bedrijven in de ontwikkelingslanden? Hoe kunnen wij dit beleid zodanig bijsturen dat het geld gegarandeerd daarheen gaat? Ik stel die vraag ook aan de heer Kohnstamm. Wat moeten wij doen om ontwikkelingslanden te helpen om hun eigen economie daadwerkelijk op orde te krijgen, zodat zij regionaal een sterke markt krijgen en vooral voedsel kunnen produceren voor hun eigen omgeving in plaats van overspoeld te worden door producten uit andere landen waardoor hun eigen economie verstoord wordt? Hoe kunnen wij dat laatste voorkomen?

Mevrouw **De Caluwé** (VVD): Veel dank voor de inbreng. Ik heb een vraag aan de heer Kohnstamm van Partos die aangeeft zorgen te hebben over het Nederlandse bedrijfsleven. Wij hebben het daarover al vaker gehad. Ik wil hem wel feliciteren met zijn nieuwe portal voor het bedrijfsleven dat zojuist het licht heeft gezien.

In het stuk dat hij heeft ingediend, staat dat partnerschappen tussen het bedrijfsleven en ontwikkelingsorganisaties gestimuleerd moeten worden omdat dit volgens Partos de beste manier is om die groei vorm te geven. Hoe ziet de heer Kohnstamm die samenwerking?

Mijn tweede vraag is voor de heer Van der Hoeven, die kort sprak over fragiele staten. Hij zei dat bilateraal werken niet gaat. Ik wil hem vragen dat even kort toe te lichten.

De heer **Sjoerdsma** (D66): Ik dank de gasten voor de goede en uitgebreide inleidingen. Ik proef dat zij de ambitie van de minister delen om de armoede snel naar nul te brengen, maar dat het beleid misschien niet de juiste focus heeft. Er is ook kritiek omdat de middelen niet toereikend zijn. Mijn eerste vraag is voor de heer Dietz, die zegt dat leggen van nadruk op inclusieve groei in plaats van op inclusieve ontwikkeling verstrekkende consequenties kan hebben. Welke consequenties zijn dat volgens hem? Mevrouw Karimi wilde volgens mij nog wat zeggen over het Dutch Good Growth Fund, maar had daarvoor geen tijd meer. Bij dezen vraag ik naar haar visie daarop.

De heer **Jasper van Dijk** (SP): Wat is de heer Sjoerdsma toch aardig! Voorzitter. Ook ik dank de sprekers voor de inleidingen. Ik heb een vraag aan mevrouw Karimi en aan de heer Kohnstamm over het fonds, want daarop is veel kritiek. Wat willen zij? Willen zij dat fonds hervormen, vinden zij dat het een aantasting van goede hulp betekent en dat het beter zou zijn als het er niet was? Mevrouw Karimi schrijft in haar schriftelijke reactie dat exportondersteuning kan leiden tot dumping van westerse producten en dat exportkredietverzekeraars tot de grootste schuldeisers in ontwikkelingslanden behoren. Dat is nogal wat. Zegt zij nu dat het fonds er eigenlijk niet moet zijn, of zegt zij: probeer het zo goed mogelijk te hervormen? Met dit soort ernstige risico's moeten wij ons afvragen of wij het wel moeten doen.

Als mevrouw Karimi evenals ik kritiek heeft op de bezuinigingen, heeft zij dan concrete alternatieven, bijvoorbeeld geen fonds meer, maar het geld

ergens anders naartoe doen? Op 23 mei vindt het grote debat over deze nota plaats, dus zij heeft nog even tijd, maar ik hoor graag haar mening hierover.

Mevrouw **Agnes Mulder** (CDA): Voorzitter. Ik heb één vraag. Welke rol zou het maatschappelijk middenveld moeten spelen bij de inzet op groei en op banen? Mijn vraag is specifiek gericht aan de heer Kohnstamm, de heer Brouwer en mevrouw Karimi.

De heer **Van der Staaij** (SGP): Voorzitter. Ook ik dank de inleiders voor hun statements. Ik heb twee vragen. De heer Van der Hoeven pleit voor meer coherentie. In het stuk dat hij ons heeft toegezonden, zegt hij dat alle ministeries moeten inzetten op betere en meer efficiënte samenwerking. Zij moeten ook over de grens kijken. Wat moet er vooral gedaan worden om die coherentie te vergroten? Welke ministeries laten de meeste kansen liggen en zouden meer moeten doen? Kan de heer Brouwer aangeven wat meer en anders gedaan kan worden om het beroepsonderwijs te versterken?

De heer **Voordewind** (ChristenUnie): Ik dank de aanwezigen voor het geven van hun visie op deze nota. Mijn eerste vraag gaat over de privatesectorontwikkeling. Die staat in de top drie van de MSF-organisaties. Er wordt al veel gedaan op dit gebied. Als het geld niet naar de exportkredietverzekeringen zou moeten gaan, welke investeringen zouden dan volgens de heer Brouwer en de heer Kohnstamm wel effectief zijn voor de ontwikkeling van de private sector? Kunnen zij een paar voorbeelden geven als alternatieven voor dat fonds? Ik vraag aan mevrouw Karimi waarop specifiek moet worden ingezet bij ongelijkheidsverdeling? Zijn dat vrouwenorganisaties of mensenrechtenorganisaties, of moeten het organisaties zijn in de praktische hulpverlening? Ik hoorde ook onderwijs noemen. Waarop moet de nadruk gelegd worden?

De **voorzitter**: Er zijn heel veel vragen gesteld. Zullen wij de beantwoording beginnen bij de heer Dietz?

De heer **Dietz**: Er is mij een specifieke vraag gesteld en er zijn wat algemene vragen gesteld waarop ik kort wil ingaan. In de jaren zestig, zeventig en begin tachtig werd het woord «groei» veel gebruikt als het over ontwikkelingsvraagstukken ging. Vooral in de kringen van de Wereldbank en van het IMF was dat een normale manier van praten. Het UNDP heeft een andere maat van ontwikkeling: de human development index. Die maat is breder dan groei. Daaronder vallen ook de gezondheid, het welzijn en het onderwijsniveau van mensen. Het UNDP heeft dit altijd als een geheel gezien. Met te veel inzetten op groei en op de inkomenskant van groei heb je een grote kans dat de sociale kant van groei veel te weinig aandacht krijgt. Deze nota zet sterk in op werkgelegenheid als een onderdeel van groei, maar dan moet je ook aandacht hebben voor zaken die te maken hebben met de gezondheid van de werkers, de beroepsopleidingen van die werkers en de hele regelgeving rondom gezonde arbeid. Als dat te weinig gebeurt, zet je de klok eigenlijk weer twintig of dertig jaar terug. Dat kan toch niet de bedoeling zijn van deze minister?

Mevrouw **Karimi**: Ik begin met het fonds waarover heer Sjoerdsma, de heer Van Dijk en mevrouw Thieme vragen hebben gesteld. Het is misschien een beetje een «grootmoeder vertelt»-verhaal. Zoals u weet, heb ik ook een geschiedenis in deze Kamer. Een van mijn eerste algemene overleggen als Kamerlid was in 1998. Dat ging over de problematiek van

exportbevordering en investeringen in ontwikkelingslanden. Ik heb het verslag van dat algemeen overleg bij mij.

Welke problemen wil de minister oplossen met dit fonds? Wat hebben wij van het verleden geleerd? De Nederlandse overheid heeft in 1970 het besluit genomen om de FMO op te richten voor investeringen in ontwikkelingslanden. De FMO heeft toen behoorlijk veel risico's genomen. Het was de bedoeling om risicovolle investeringen te stimuleren, met als resultaat dat er behoorlijke verliezen werden geleden. De Staat moest behoorlijke bedragen bijspijkeren. Sindsdien is men bij de FMO veel meer risicobewust geworden en is er meer sprake van ontwikkelingsrelevantie. Wij hebben op dit moment een ontwikkelingsbank, de FMO, met een omzet van meer dan 6 miljard euro per jaar. De FMO beheert voor de overheid een fonds van meer dan 800 miljoen euro. Bovendien is de Nederlandse Staat voor 51% aandeelhouder van de FMO. Als men wil dat de FMO meer risico's draagt, ga dan alstublieft met de FMO het gesprek aan en scherp eventueel het beleid aan. Waarom moet er een nieuw fonds komen, terwijl je nu eigenlijk al ziet dat dit fonds dezelfde risico's loopt als de FMO in de jaren tachtig? Wij hebben toen duur lesgeld betaald. Wat is de bedoeling van dit fonds? Dat is voor ons de grote vraag. Als u toch aan dit fonds wil vasthouden vanwege een coalitiebelang of wat dan ook, is het zinvol dat het geld echt geïnvesteerd wordt in de ontwikkeling van het mkb in de landen zelf. Er is inderdaad behoefte aan financiering in ontwikkelingslanden, maar dan moet het fonds zich daarop richten en niet op Nederlandse bedrijven. Bij mijn weten, moet de Europese Commissie hierover advies geven, anders is er sprake van staatssteun. Dat kan niet, want dat is concurrentievervalsing en dat willen wij als goede liberalen natuurlijk niet. Mijn suggestie is om dat advies te vragen en met de minister een goede discussie te voeren over de vraag wie eigenlijk gediend is met dit fonds.

Er is ook gevraagd waar het geld terecht zal komen. Als het grootste deel naar exportfinanciering gaat, gaat het naar grotere bedrijven en dan levert het geen ontwikkelingsrelevante activiteiten op. Uit onderzoeken en evaluaties blijkt dat exportfinanciering de ergste vorm van besteding van belastinggeld is.

Wij willen minimaal dat de exportsubsidie eruit gaat. Het fonds moet zich richten op het mkb in die landen. Wij vragen ons ook af of dit fonds wel nodig is.

Mevrouw Mulder vroeg wat maatschappelijke organisaties doen om banengroei te stimuleren. Dat is een heel goede vraag. Dat is de grote uitdaging van alle maatschappelijke organisaties die zich met ontwikkelingshulp bezighouden, zeker met het oog op de bevolkingsgroei en het enorme aantal jongeren aldaar. Job creation is topprioriteit bij alle programma's die wij op dit moment uitvoeren. Wij kijken samen met lokale organisaties op welke manier er geïnvesteerd kan worden in beroepsonderwijs. Wij hebben daar programma's voor. Wij werken samen met het lokale mkb aan een versterking van dat onderwijs. U moet niet vergeten dat met microfinanciering al veel geïnvesteerd wordt op dat terrein. Daar hebben wij echt heel veel ervaring mee.

Mevrouw Maij vraagt wat wij kunnen doen in middeninkomenlanden om ongelijkheid aan de kaak te stellen en of het niet beter is als de lokale organisaties dat doen. Mijn antwoord op die vraag is volmondig «ja». Dat is ook onze werkwijze. In China en Indië bijvoorbeeld zeggen wij niet met een opgeheven vingertje tegen de overheden dat zij zus of zo moeten doen. Die luisteren niet naar ons. En welke legitimiteit hebben wij om dat te zeggen? Het zijn juist de lokale organisaties die dat moeten doen. Oxfam India is voor ons een heel belangrijke lokale organisatie. Dat geldt ook voor Oxfam Brazilië. Zij werken samen met andere civil society-organisaties en zijn decennialang gesteund door Cordaid, Hivos, Novib en andere organisaties. Zij laten dat geluid nu stevig horen met budgetmoni-

toring en met het accountable houden van de lokale overheden. Er gebeurt dus al heel veel.

Ik vind absoluut dat er meer geld naar zuidelijke organisaties moet gaan en niet naar noordelijke. In sommige landen is het voor lokale organisaties een groot probleem om geld aan te nemen, maar het geld móet naar die organisaties. Het blijft niet bij ons, het blijft niet in Den Haag, maar het gaat naar die lokale organisaties.

De heer **Kohnstamm**: Voorzitter. Ik dank de Kamerleden voor hun vragen. Ik wil aansluiten op het laatste punt van mevrouw Karimi over directe investeringen versus indirecte investeringen. Ik ben het met haar eens. Ook ben ik het eens met wat de heer Brouwer daarover heeft gezegd. Vandaag wordt een onafhankelijk rapport gepubliceerd van Keystone, een organisatie die onderzoek doet naar de partnertevredenheid. Wij zijn het zevende land waar Keystone dat onderzoek doet. Daaruit blijkt dat de partners die uiteraard anoniem hebben mogen vertellen wat zij vinden van de Nederlandse organisaties, van mening zijn dat Nederlandse organisaties het het beste doen van alle tot nu toe onderzochte landen. In alle gevallen zien de partners een sterke meerwaarde. Zolang Nederlandse organisaties een meerwaarde hebben, is het nuttig om via die organisaties te investeren. Waar dat niet het geval is, moet je dat ook niet doen. Waar er sprake is van meerwaarde, moeten wij het graag doen, maar waar geen meerwaarde is, moeten wij het niet doen. Uiteindelijk telt alleen de effectiviteit.

Mevrouw De Caluwé mag ik ook feliciteren met het portal. Zij heeft zich daarvoor ingespannen, waarvoor dank. Het is nodig om een aantal vooroordelen over maatschappelijke organisaties weg te nemen, die misschien in uw Kamer of elders nog bestaan. Ik hoop daaraan vandaag een bijdrage geleverd te hebben.

Ik hoop dat duidelijk is dat wij niet anti bedrijfsleven of anti economische ontwikkelingen zijn, maar wij hebben wel een andere visie op de wijze waarop wij dat het beste kunnen bereiken. Wij constateren inderdaad net zoals de minister en de heer Van der Hoeven dat economische ontwikkeling leidt tot meer ongelijkheid. Er moet worden ingezet op het inclusief en duurzaam maken van economische ontwikkelingen. Er is niet zo veel ontwikkelingsgeld meer over, zeker niet als je dat relateert aan de eerdere budgetten. Dat geld moet dus gericht worden ingezet. Om autonome redenen van winst en groei is er tegelijkertijd voor bedrijven meer reden dan ooit om te investeren in ontwikkelingslanden. Van die twee bewegingen moeten wij gebruikmaken. Laten wij inzetten op waar het het meeste telt, inclusief de informele sector, inclusief de allerarmsten en, als het over banen gaat, inclusief religieuze of etnische minderheden.

De heer Van Dijk vroeg naar concrete voorstellen. Ik heb een concreet voorstel gedaan om de extra intensivering van de privatesectormiddelen bij het maatschappelijk middenveld terecht te laten komen. Daar wordt immers gehalveerd. Ik kan nog wel een paar andere voorbeelden noemen, maar dat doe ik nu niet. Je kunt je voorstellen dat het Dutch Good Growth Fund beter geïnvesteerd had kunnen worden in goed bestuur, om maar eens wat te noemen: enabling environment in brede zin. Ondernemers, ook Nederlandse ondernemers, hebben daar uiteindelijk veel meer aan, ook op de lange duur. Als een ondernemer nu met een subsidie van dat fonds gaat ondernemen in een land waar hij uitgeknikkerd wordt zodra zijn bedrijf vanwege zijn omvang aantrekkelijk wordt voor de lokale machthebbers, is goedkoop duurkoop. Het lijkt mij heel verstandig om naar de lange termijn te kijken en te zorgen voor rechtszekerheid voor ondernemers.

De heer **Van der Hoeven**: Voorzitter. Met het oog op de klok zal ik de vragen die gesteld zijn staccato beantwoorden. Mevrouw Maij sprak over de herverdeling in de middeninkomenslanden. Daarmee moeten de lokale

organisaties zich bezighouden. Dat zijn niet alleen ngo's, dat kunnen ook studenten zijn die in Nederland of in het buitenland gestudeerd hebben en met moderne opvattingen terugkomen naar hun land. Ook internationale organisaties kunnen daarbij een grote rol spelen, bijvoorbeeld de Human Rights Commission en de ILO. Het moet echt een coalitie zijn van lokale organisaties en studenten. Die moet worden gesteund door het Nederlandse middenveld.

Mevrouw Thieme vroeg of de markten in ontwikkelingslanden niet overspoeld worden met westerse producten. Dit is juist een van de discussiepunten in de Economic Partnership Agreements, waarvan in de nota gerept wordt. Ik vind het belangrijk dat in de nota zwart-op-wit staat dat daaraan iets gedaan wordt. Ik hoop dan ook dat Nederland zich in Europa sterk zal maken om ontwikkelingslanden te forceren hun markten altijd te openen.

Mevrouw De Caluwé sprak over de fragiele staten. Er is soms verwarring over het begrip «fragiele staten». Je hebt ook «failed states». Meestal worden die twee gecombineerd. Mijn opmerking was vooral gericht op de failed states. Als er geen staat is, is het moeilijk om van staat tot staat bilateraal samen te werken. Dat doe je via ngo's. Dat hebben wij in Congo gezien. Omdat in fragiele staten de overheid zwak is en het moeilijk is om van overheid tot overheid te regeren, kunnen maatschappelijke en internationale organisaties daarop beter reageren.

Mevrouw Mulder vroeg naar het middenveld en de banengroei. Dat is inderdaad heel belangrijk. Ik refereer aan een onderzoek dat wij onlangs op het ISS gedaan hebben. De potentie zit in de informele sector. In Afrika bijvoorbeeld werkt 80% van de mensen niet in goede banen. Ongeveer 10% van de mensen die werken, heeft echt potentieel om een klein bedrijf op te zetten en dat lukt hen ook. Deze groep noemen wij de gazelles. De tweede groep noemen wij de constrained gazelles. Die groep beslaat 20% tot 30% van de informele sector. De mensen uit die groep kunnen het wel, maar hebben een steuntje in de rug nodig. Dat steuntje kan heel klein zijn: een cashtransfer, een trainingsprogramma of iets dergelijks. Dat moet echter kleinschalig gebeuren en daar zijn middenorganisaties vaak goed in. Zij hebben die toegang, zij gaan de wijken in. Dat doen de grote jongens niet, want die willen hun banklening niet kwijt. Je kunt veel meer werkgelegenheid creëren door in te zoomen op de informele sector. Dat is moeilijk, dat is ontwikkelingssamenwerking en daarvoor zijn niet altijd blauwdrukken beschikbaar, maar je kunt hier wel veel vooruitgang brengen.

De heer Van der Staaij stelde een vraag over coherentie tussen de ministers. Milieu bijvoorbeeld is een heel belangrijk onderwerp. Dat geldt ook voor Economische Zaken. Ik sprak al over de EPA's. Ik verwijs ook naar Financiën en de belastingen. Het huidige internationale financiële systeem is nadelig voor de armste landen. Emerging countries maken er wel goed gebruik van, maar de groep ontwikkelingslanden is heel verschillend. Het zijn ook bedreigingen voor Nederland. Dat zien wij aan onze eigen kapitaalmarkt. Verder verwijs ik naar OCW. Onderwijs moet niet alleen gericht zijn op Nederland, maar ook op het buitenland. Over 30 jaar jaar hebben we hier te weinig mensen voor de zorg en moeten we mensen importeren. De migratie wordt groter. Wij moeten echt meer over de grenzen heen kijken. Dat geldt niet alleen voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking. Het zijn mondiale problemen.

De heer **Brouwer**: Voorzitter. Mevrouw Mulder heeft een vraag gesteld over de rol van het maatschappelijk middenveld bij groei en banen. Wij zijn een organisatie die werkt in het maatschappelijk middenveld. Wij werken vooral met de onderkant van het mkb, dus met bedrijven die niet zomaar voor financiering in aanmerking komen. Wat is de rol van organisaties als de onze? Het gaat vooral om capaciteitsversterking, het verlenen van business development services, het helpen van bedrijven

met het opstellen van een eenvoudig renderend businessplan en dergelijke zaken. Daaraan moet u denken, het gaat niet om investeren zelf. Dat kan een ngo niet doen, daarvoor zijn andere vormen nodig.

In het verlengde daarvan stelde de heer Voordewind de vraag aan welke instrumenten in het kader van de invulling van dit fonds specifiek gedacht wordt als het gaat om het versterken van de private sector. Ik kijk eerst naar het lokale mkb. Ik zou het goed vinden als door het ministerie meer onderzoek gedaan werd naar wat de onderkant van het mkb in die landen echt nodig heeft. Wat zijn de zwakke punten in de lokale financiële sector en welk product kan daarin voorzien?

In het kader van het Nederlandse bedrijven heb ik gezegd dat exportfinanciering er wat ons betreft niet onder valt, wel investeringsbevordering. In dat verband pleiten wij heel sterk voor het beschikbaar stellen van garanties. Wij kennen al de currency exchange. Dat is een instrument om valutarisico's af te dekken. De totale portfolio van risico's is daarmee echter niet afgedekt. Er zouden garantstellingen moeten komen.

De heer Van der Staij had een vraag over het beroepsonderwijs. In het Nederlandse beleid was de laatste jaren in toenemende mate aandacht voor het beroepsonderwijs in de informele sector. Die wordt nu eigenlijk weggesneden. Dat is een zorgpunt. Nederland blijft wel investeren in het hogere formele beroepsonderwijs. Dat is legitiem, maar wij moeten de grote informele sector niet vergeten. Onder andere in Uganda en Mali zijn de ambassades juist in de informele sector daarmee gestart en zij gebruiken daarvoor middelen die in de achterliggende jaren ter beschikking zijn gesteld. Vooral in de sfeer van voedselzekerheid en water is dat buitengewoon hard nodig.

Natuurlijk zijn er financiële keuzes aan de orde. Hoe zet je het schaarse geld in? Ik geef een klein voorbeeld. Nederland gaat door met de beurzenprogramma's. Er wordt gezegd dat iemand die in Nederland gaat studeren, minister wordt in het land van herkomst. In het Global Monitoring Report van UNESCO van vorig jaar staat dat met het geld dat gemoeid is met een beurs die een Nepalese student krijgt om in Japan te gaan studeren, 229 Nepalezen in eigen land secundair onderwijs en beroepsonderwijs kunnen volgen. Je moet dus keuzes maken en kijken wat een goede investering van de schaarse middelen is.

Mevrouw Maij en anderen spraken over de herverdeling. Daarbij zijn onderwijs en beroepsonderwijs buitengewoon belangrijk. Bij de IOB-evaluatie van anderhalf jaar geleden over het onderwijs zat een deelstudie: Lessons learned. Daarin vindt u alle relaties tussen onderwijs en economische groei, onderwijs en gelijkheid, gender en dergelijke. Het zou goed zijn om daarvan kennis te nemen en deze nota in dat licht te bezien. Elk extra jaar goed onderwijs betekent later 10% meer inkomen. Dat staat zwart-op-wit op papier en daaraan ligt goed onderzoek ten grondslag.

De **voorzitter**: Ik kijk even naar de leden of er nog een vraag is blijven liggen.

Mevrouw **Maij** (PvdA): De heer Brouwer en ik zijn het erover eens dat onderwijs heel belangrijk is, want ik vermoed dat hij en ik ook goed onderwijs genoten hebben. Ik heb gevraagd wie dat onderwijs moet betalen. Moeten wij landen die zelf voldoende financiële middelen hebben, maar die middelen oneerlijk herverdelen, stimuleren om niet alleen in de hoofdstad, maar ook in de buitenwijken onderwijs te betalen, of moeten Nederlandse organisaties dat onderwijs betalen?

De heer **Brouwer**: Ontwikkelingslanden financieren zelf steeds meer; gemiddeld genomen is dat 7% per jaar. Dat is heel fors, dat is positief en dat moet je aanmoedigen. Het is inderdaad de rol van het maatschappelijk middenveld om een overheid erop aan te spreken dat het geld fair

verdeeld wordt. Die trend moeten wij ondersteunen. Dat zou eventueel kunnen met Nederlandse middelen voor het lokale maatschappelijke middenveld. Dat wil niet zeggen dat de financieringsbehoefte helemaal voorbij is, maar dat wil ook niet zeggen dat Nederland het per definitie moet doen. Als Nederland een bepaald speerpunt gekozen heeft en iets anders laat liggen, met wie gaan wij dan in gesprek om ervoor te zorgen dat dit geen blinde vlek wordt in het totale ontwikkelingsbeleid? Ik zie nog steeds geen goede verdeling bij de speerpunten. Een meerderheid van de Kamer steunt het voornemen van de regering om zich terug te trekken uit de sociale sectoren, maar wat doet de Europese Unie op dat vlak? Gaat zij dan ook investeren in de private sector en laat zij dit thema liggen? Dat doet de Europese Unie gelukkig niet, maar ik vraag mij af of er sprake is van een bewuste verdeling waarbij iedereen zijn eigen verantwoordelijkheid neemt. Wij hebben daarvan nog niet heel veel gezien. Wij hebben het idee dat Nederland die keuze heeft gemaakt en het achteraf probeert te repareren.

De heer **Voordewind** (ChristenUnie): Ik heb aan mevrouw Karimi en de heer Kohnstamm gevraagd wat je moet doen als er sprake is van een ongelijke verdeling binnen de landen. Moet je dan het onderwijs stimuleren, of moet je mensenrechtenorganisaties financieren die de ongelijke toegang tot onderwijs aan de kaak moeten stellen?

De heer **Kohnstamm**: Ik heb mijn antwoord al voor een groot deel gegeven: investeren in enabling environment. Misschien kan mevrouw Karimi mij aanvullen?

Mevrouw **Karimi**: In Indonesië en India bijvoorbeeld werken wij veel meer samen met organisaties die inderdaad mensen organiseren om moeilijke vragen te stellen. Zij zeggen bijvoorbeeld tegen de Indiase regering: wij hebben nu universal access to education, wij hebben recht op onderwijs, maar is dat nu verankerd in de wetgeving? Wat op het platteland gebeurt, is echter heel beperkt. Om dat recht af te dwingen, werken de organisaties vooral samen met de ouders. Dat is de weg die in die landen bewandeld moet worden.

Ik wil nog even ingaan op de vraag van mevrouw Maij. Op dit moment hebben heel veel donoren het besluit genomen om de sector onderwijs te verlaten, zonder dit met elkaar af te stemmen. Volgens UNESCO is de consequentie daarvan dat de financieringsbehoefte van 26 miljard euro per jaar is verdubbeld. Verder gaan er op dit moment 250 miljoen kinderen niet naar school. De vraag van mevrouw Maij is terecht als het gaat om middeninkomenslanden. Daar moet de overheid worden aangesproken om onderwijs te leveren, maar in fragiele staten waar de bevolking ook groeit, bestaat er echt een financieringsbehoefte.

De **voorzitter**: Ik dank u allen hartelijk voor uw inbreng. Wij sluiten hiermee de eerste deelsessie af.

DEELSESSIE 2: (15.10–16.00 uur)

Handel, duurzaamheid en beleidscoherentie

De volgende deskundigen zijn aanwezig: Nico Roozen, directeur Solidaridad, Bob van der Bijl, directeur Netherlands-African Business Council, en Paul Engel, directeur European Centre for Development Policy Management.

De **voorzitter**: Ik heet van harte welkom de heer Nico Roozen, de heer Bob van der Bijl en de heer Paul Engel. Net als in de vorige deelsessie

krijgen alle sprekers vijf minuten voor hun inbreng. Vervolgens hebben de Kamerleden gelegenheid om hun vragen te formuleren.

De heer **Rozen**: Voorzitter. Ik dank de commissie voor de gelegenheid die mij geboden wordt om mijn inbreng te leveren. De nota van minister Ploumen zet economische ontwikkelingen in het centrum van het ontwikkelingsbeleid. Dat is verstandig. De minister pakt door en kiest voor een nieuw beleidskader. Tegelijkertijd is er ook continuïteit in het beleid. Minister Van Ardenne koos al aarzelend dit pad, minister Koenders gaf stevige impulsen en staatssecretaris Knapen vervolgde het pad. Minister Ploumen heeft echter de moed om een echt nieuw paradigma neer te zetten. Daarmee creëert zij naar mijn gevoel duidelijkheid en geeft zij nieuwe energie en een reëel perspectief op wat nodig en geboden is. Ik zal ten behoeve van het debat kort enige achtergrondinformatie geven. In 2050 moeten 9 miljard mensen toegang hebben tot voedsel. Meer mensen, met meer koopkracht en met een wens tot een beter dieet. Wij zullen met elkaar twee keer zo veel voedsel moeten produceren. Tegelijkertijd moet onze industriële samenleving van een andere grondstoffenbasis worden voorzien. Onder meer agrarische producten zijn de grondstof voor een duurzame energiemix en voor de plastics, de coatings en de verven van de toekomst. Een biobased economy is nodig om het klimaat niet oncontroleerbaar uit balans te brengen door een gecontinueerde verslaving aan de fossiele economie. Deze uitdaging – verdubbeling van de productie en een nieuwe grondstoffenbasis – kan alleen door de marktpartijen worden opgepakt, van de kleine boer tot de grote multinational. Bedrijven zullen het moeten doen.

Om de maatschappelijk gewenste uitkomst te bereiken, te weten een inclusieve en duurzame economie, is een transformatie van de markt nodig. Alleen in een goede combinatie van good governance, goed regeringsbeleid, maatschappelijk verantwoord ondernemen en maatschappelijke organisaties die marketbased solutions nastreven, is deze maatschappelijk gewenste uitkomst te organiseren. Minister Ploumen lijkt deze route te kiezen. De economische instrumenten marktontwikkeling, handel en investeringen moeten inderdaad gekoppeld worden aan hulp, maar de hulp moet van karakter veranderen. Bij Solidaridad en collega-organisaties als het Initiatief Duurzame Handel spreken wij over hulp als investering: kansen voor ondernemende, initiatiefrijke mensen. Hulp gelden kunnen een financiële bijdrage van andere partijen mobiliseren. Via kennis van bedrijven, knowhow van kennisinstellingen, bereidheid van ketenspelers om duurzame producten in te kopen, krediet en kapitaal geeft de markt continuïteit aan de primaire interventie op basis van publiek geld. Zo kunnen overheden opereren: slimme arrangementen waarbij krachten gebundeld worden.

De samenwerking tussen bedrijven, ontwikkelingsorganisaties en overheden moet natuurlijk aan criteria voldoen. Er moet sprake zijn van duurzame handel, maatschappelijk verantwoord ondernemen, naleving van wet- en regelgeving en ontwikkelingsrelevant investeren. Wij grijpen immers vooruit op een markt zoals die moet gaan functioneren. Het gaat om markttransformatie, omdat veel marktprocessen op dit moment verbonden zijn met serieuze ecologische en sociale problemen, gegeven de huidige economische praktijken.

In onze visie is het subsidiëren van bedrijven niet nodig. Bedrijven kennen slechts twee geldvormen: krediet en kapitaal. Daar kunnen wij het mee doen. Heel belangrijk lijkt te zijn dat wij de investeringsbereidheid van bedrijven in duurzame ketenontwikkeling mobiliseren en dat wij meesturen op het karakter en de inrichting van handels- en investeringsstromen. Dat zal relevantie bieden. Het is opvallend dat ook het Dutch Good Growth Fund niet gebaseerd is op subsidies, maar op krediet. Op dit moment doen wij veel ervaring op met co-funding en funding, het mobiliseren van geld voor bedrijven om het landgebruik in de Derde

Wereld slimmer en duurzaam te kunnen inrichten. Wij kunnen het landgebruik aanpassen aan een klimaatverandering en waterbesparing realiseren. Zo slim kunnen wij het inrichten. De minister heeft voor deze route gekozen. Ontwikkelingsorganisaties kunnen dat oppakken. Als ik de Volkskrant van vandaag mag geloven, is de tweede gedachte van de opinieleiders in de OS-sector beter dan de eerste. Dat is winst, maar het zou ook mooi zijn als het groeiend draagvlak bij ontwikkelingsorganisaties versterkt wordt door een groeiend draagvlak binnen de politiek.

De heer **Van der Bijl**: Voorzitter. Ook ik dank de commissie voor het feit dat ik hier mijn zegje kan doen. Ik wil eerst ingaan op een aantal algemene zaken en daarna inzoomen op exportondersteuning en revolving fund. De belangrijkste constatering is wat mij betreft dat de problemen in Afrika in Afrika zelf moeten worden opgelost door Afrikanen. Het is goed om het WRR-rapport met de sprekende titel «Minder pretentie, meer ambitie» in het achterhoofd te houden. Wat kunnen wij wel doen? Ook vanuit het bedrijfsleven gaat het vooral om kennisoverdracht. Ik hoorde in de eerste deelsessie vooral spreken over dumping van westerse producten en een negatieve impact, maar ik denk dat vrijwel alle Nederlandse bedrijven erbij gebaat zijn dat het ook goed gaat met de counterpart. Een goede economische ontwikkeling in Afrika is van het allergrootste belang voor het succes van Nederlandse bedrijven die in Afrika actief zijn. De instrumenten die al door minister Ploumen naar voren zijn gebracht, zullen daarop gericht moeten zijn. Er moet sprake zijn van een win-winsituatie. Er is geen sprake van een tegenstelling, op basis waarvan het ofwel met de Nederlandse bedrijven, ofwel met de Afrikaanse bedrijven goed gaat. Het gaat met beide kanten goed als beide kanten van de medaille goed worden belicht.

Wij zijn zeer enthousiast over het in de beleidsnota opgenomen beleid, maar wij willen graag een aantal versterkingen zien. De strategie van Nederland richting Afrika is nog steeds niet erg sterk ontwikkeld. Wat mij betreft moeten wij Afrika veel meer zien als een continent met potentie. Als het gaat om coherentie zullen wij veel meer moeten werken met missies en een strategische agenda richting Afrika. In het stuk dat ik de leden heb doen toekomen, geven wij een aantal suggesties: zet kantoren op in business hubs, zorg ervoor dat er economische attachés zitten op de belangrijke posten en bezuinig die niet weg, sluit liever geen ambassades, maar houd kleine ambassades open, ook in landen waar de handel nog niet zo omvangrijk is. Verder moet er aandacht zijn voor zaken als visumverstrekking. Nederlandse bedrijven lopen nu continu aan tegen het feit dat hun counterparts niet naar Nederland kunnen komen. Dat moet allemaal in dezelfde strategie richting Afrika worden opgenomen.

Ik maak nog een korte opmerking over de ontwikkelingssamenwerking zelf en het revolving fund. Wij denken dat er nog veel meer kansen zijn om niet alleen binnen het revolving fund, maar ook binnen de complete portefeuille van ontwikkelingssamenwerking het Nederlandse bedrijfsleven te betrekken. Wij merken dat in heel veel ontwikkelingsprogramma's wel met het bedrijfsleven wordt samengewerkt, maar dat het dan vaak niet gaat om het Nederlandse bedrijfsleven, terwijl er eigenlijk helemaal geen onwil is vanuit het Nederlandse bedrijfsleven om mee te werken. Er moet dus een toets worden ingebouwd op grond waarvan altijd eerst wordt nagegaan of het Nederlandse bedrijfsleven kan bijdragen aan programma's die vanuit bilaterale ontwikkelingssamenwerking worden ondersteund.

De NABC is bezig met een aantal pilots onder de naam 2g@there-OS. Groepen van Nederlandse bedrijven, kennisinstellingen en ngo's lossen samen een aantal problemen op in een aantal omschreven sectoren, bijvoorbeeld de zuivelsector in Uganda en Kenia en de pluimveesector in Ethiopië. Dergelijke innovatieve vormen van samenwerking laten zien dat het heel goed mogelijk is om als bedrijfsleven, overheid, kennisinstel-

lingen en ngo's samen te werken. Het is goed dat de minister dit expliciet ondersteunt.

De vraag werd gesteld of handelsfinanciering wel of niet via een revolving fund moet plaatsvinden. Ik wijs er graag op dat er bij handel sprake is van twee partijen. Sinds eind 2008 ligt de handelsfinanciering bijna geheel stil. Dat is zeer lastig voor handelsbedrijven, maar een Nederlands handelsbedrijf dat iets importeert uit Afrika of iets exporteert naar Afrika, heeft in Afrika een lokale partner die daar eveneens heel sterk onder lijdt. Ik wil daarom waarschuwen voor het beeld dat handelsfinanciering alleen maar in het belang is van het Nederlandse bedrijfsleven. Het is ook heel erg belangrijk voor de partijen in Afrika.

De heer **Engel**: Ook ik dank de commissie voor de uitnodiging. Ik sluit mij aan bij de vele lovende woorden die zijn gesproken over de nota, in het bijzonder over het vernieuwende karakter ervan en de bredere aandacht voor bijvoorbeeld de positie van vrouwen en de rol van het maatschappelijk middenveld. Ook vind ik het belangrijk dat steeds duidelijker wordt ingezet op regionaal niveau. Dit mag zeker vernoemd worden, zeker in het kader van deze deelsessie over handel, duurzaamheid en beleidscoherentie.

Met een mooie nota alleen schieten wij nog niet zo veel op. Het daarin opgenomen beleid moet ook werken in de praktijk. Daarover wil ik nu een aantal vragen stellen. Ik vind de inzet op de post-2015-ontwikkelingsagenda eerlijk gezegd wat tegenvallen, omdat die heel duidelijk wordt ingekaderd binnen de Nederlandse hulprelaties – in het mooie gedifferentieerde aanbod noemen wij dat hulprelaties – terwijl de internationale gemeenschap heel erg beyond MDG's, beyond ontwikkeling en beyond armoede denkt. Dat wil niet zeggen dat armoede minder belangrijk is geworden – dat is goed vastgelegd in de nota – maar die moet in verband worden gebracht met allerlei andere global public goods. Op dit moment zien wij dat de global public goods in één hoofdstuk worden besproken en de beleidscoherentie, waar ik later op zal ingaan, op een andere plek. Tussen die twee zaken moet in de uitvoering absoluut een verbinding komen, anders dreigt Nederland op dit punt de internationale boot te missen. Ik verwijs in dit verband naar het European Report on Development 2013 en de post-2015 Development Agenda van de UN. Een heel belangrijk punt is de beleidscoherentie. Ik hoorde dat in een aantal vragen in de vorige sessie ook al doorschemeren. In de nota is de beleidscoherentie op een heel goede manier neergezet, als een politiek proces waarin steeds afwegingen nodig zijn om tot een uiteindelijke beslissing te komen. Wij zijn het erover eens dat beleidscoherentie verschillende ingrediënten bevat. De publieke kant, het parlement, heeft in de afgelopen jaren duidelijk het voortouw genomen om de beleidscoherentie aan de orde te stellen. In de nota staat dat beslissingen moeten worden genomen op basis van het leidend principe van inclusieve en duurzame groei. Als ik zou weten wat inclusieve en duurzame groei was, was het gemakkelijker in te schatten welk soort overwegingen er aan de orde komen dan nu het geval is. Daar zit de kern van het verhaal. Waarom is beleidscoherentie zo moeilijk uitvoerbaar, terwijl het toch zo duidelijk is?

Wij willen niet dat beleid dat wij met de ene hand uitvoeren door de andere hand wordt tegengewerkt, maar waarom is die coherentie er dan niet? Daar zijn in de afgelopen tien jaar veel studies naar gedaan, zowel op Europees niveau als op lidstatenniveau. Het antwoord is heel simpel: als de politieke wil er is om beleidscoherent te zijn – dat hangt af van het parlement en van de regering, maar ik ga ervan uit dat die wil aanwezig is – en er vanuit de maatschappij voldoende druk is om het ook inderdaad te doen, dan moet er ook voldoende kennis van zaken en informatie zijn over de punten waar het dreigt mis te gaan.

Zojuist werd de vraag gesteld hoe wij ervoor zorgen dat ODA-gelden op de juiste plek terechtkomen. Waarom lukt het nu steeds niet? Dat is een coherentievraag. Laat ik voor de verandering enkele Europese voorbeelden geven. Waarom hebben wij een gemeenschappelijk landbouwbeleid waarin wij nog steeds niet willen meten wat de effecten daarvan op de ontwikkelingslanden zijn? Waarom hebben wij een gemeenschappelijk visserijbeleid waarin geen onderscheid wordt gemaakt tussen trailers die proberen het goed te doen en trailers die bemand worden door boeven? De verhouding tussen de twee laatstgenoemde categorieën is fiftyfifty, volgende de laatste studies. De kernvraag is dat de daarvoor vereiste capaciteit niet in voldoende mate bestaat in de ontwikkelingssector en binnen het ministerie van Buitenlandse Zaken. Dit leidt ertoe dat de ontwikkelingssector doorgaans het onderspit delft in iedere discussie waarin een afweging gemaakt moet worden, hetgeen betekent dat de gelden niet noodzakelijkerwijs op de goede plek terechtkomen.

In de nota staan veel goede dingen over de herwaardering van het maatschappelijk middenveld, maar ook een aantal meer naïeve dingen, bijvoorbeeld dat er transparantie komt doordat iedereen daar zo hard mee bezig is. Transparantie kan alleen maar ontstaan als de ondersteuning van het maatschappelijk middenveld daar heel sterk op gericht wordt. Daar pleit ik heel nadrukkelijk voor.

De al gemaakte opmerkingen over onderwijs en onderzoek onderschrijf ik, in het bijzonder de opmerking dat binnen het ministerie de bottleneck lijkt te zijn dat de capaciteit van de directies die de speerpunten bedienen soms te beperkt is om over onderwijs en onderzoek te kunnen nadenken. Daar zal het ministerie iets aan moeten doen.

De heer **Van Ojik** (GroenLinks): Voorzitter. De minister heeft gezegd dat zij de eerste minister van coherentie wil worden. Dat is een mooie ambitie. De heer Engel heeft gezegd dat dit in de afgelopen tien jaar of langer niet is gelukt omdat de politieke wil er niet was. Is het niet vaak ook gewoon een kwestie van economisch belang of van geld? Als je echt coherent bent, kost het dan Nederland niet gewoon geld? Wij kunnen dan immers onze handelspolitiek niet helemaal bedrijven zoals wij dat nu doen. Wij moeten dan misschien iets doen met onze belastingen of onze brievenbusfirma's sluiten. Het begrip «politieke wil» vind ik wat abstract. Zit daar niet gewoon een economisch belang achter? Ik wil hier niet onmiddellijk een marxistisch pleidooi houden, maar is het uiteindelijk niet een kwestie van geld? Omdat ik al zo uitgebreid aan het woord ben geweest, laat ik mijn tweede vraag achterwege.

Mevrouw **Maij** (PvdA): Voorzitter. De heer Roozen sprak over duurzaamheid en de handelketens. Wij lopen de laatste jaren aan tegen ketentransparantie. In Nederland is dat in de afgelopen maanden met ons voedsel heel actueel geworden. Hoe komen wij erachter welk product precies waar vandaan komt en wat er onderweg allemaal met dat product gebeurd is? Kan de heer Roozen zeggen hoe wij dat wellicht beter in de nota terecht kunnen laten komen?

Voorts nog een opmerking over handelsfinanciering. De heer Van der Bijl sprak over exportfinanciering, maar ook over importfinanciering. Als hij een keuze zou moeten maken, waarvoor zou hij dan kiezen?

Mevrouw **Thieme** (PvdD): Voorzitter. Deze deelsessie gaat over duurzaamheid en daar gaat mijn vraag over. In de vorige deelsessie zei iemand dat je welvaart moet creëren om die te kunnen verdelen. Men zou dat kunnen opvatten als een pleidooi voor nog meer economische groei: de koek moet eerst maar groter worden en dan gaan wij die eerlijk delen. Het probleem is echter – daar wijzen steeds meer ontwikkelingsdenkers

op, zoals Tim Jackson, Jan Rotmans en Leida Rijnhout – dat wij aan de grenzen van de groei zijn gekomen, omdat wij meer produceren en consumeren dan de aarde aankan. Ik hoor vanuit de duurzaamheidsbeweging de klacht dat de ontwikkelingsorganisaties nog erg meegaan in het oude denken, namelijk dat wij vooral de economische groei moeten stimuleren en dat alleen een beetje groener moeten doen. Ook deze nota gaat sterk uit van het principe dat wij vooral de economische groei moeten stimuleren. Ik hoor graag of wij daar kritische kanttekeningen over kunnen verwachten vanuit de ontwikkelingsorganisaties.

Mevrouw **De Caluwé** (VVD): Voorzitter. Ik dank onze gasten voor hun inbreng. Ik heb twee vragen. De eerste is gericht aan de heer Roozen. In de vorige deelsessie werd geopperd dat het handiger is om te investeren in kennis en goed bestuur dan in handelsfinancieringen, omdat bedrijven daar meer aan hebben dan aan financiële ondersteuning. Hoe ziet de heer Roozen dat?

De heer Van der Bijl merkte op dat sinds eind 2008 de handelsfinanciering helemaal stilligt en dat dit ook nadelig is voor ondernemers in OS-landen. Kan hij daarvan een of twee voorbeelden geven?

De heer **Sjoerdsma** (D66): Voorzitter. Ik heb twee vragen. De eerste is gericht aan de heer Engel. Wij hebben nog niet gesproken over financiering van de klimaatmaatregelen in het kader van coherentie. Het internationale klimaatbeleid zal nu vanuit ontwikkelingsgelden worden gefinancierd. Hoe beziet hij dat vanuit de coherentiegedachte? Kan de heer Van der Bijl mij uitleggen wat de ontwikkelingsrelevantie van exportkredieten is?

De heer **Jasper van Dijk** (SP): De heer Van der Bijl liet zich wat positiever uit over het Dutch Good Growth Fund dan de heer Roozen. Mijn vraag aan de heer Van der Bijl is wat het fonds toevoegt als wij de FMO al hebben? Vindt hij niet dat wij beter de FMO kunnen versterken? Of vindt hij dat wij echt een nieuw fonds nodig hebben? Wat vindt hij van de uitspraak dat wij, als wij toch een dergelijk fonds oprichten, daaraan duidelijke voorwaarden moeten verbinden, zodat wij minder het risico lopen dat het geld aan verkeerde dingen wordt besteed?

Mevrouw **Agnes Mulder** (CDA): Voorzitter. De heer Van der Bijl merkte op dat de problemen in Afrika door Afrikanen moeten worden opgelost. Wat kunnen wij dan vragen van Afrikaanse landen op het gebied van duurzaamheid in de ontwikkelingsrelatie? Hoe zorgen wij voor een reële aansluiting op de situatie daar? Wat is het standpunt van de heer Van der Bijl op dat punt?

De heer Engel vraag ik welke stappen minister Ploumen kan en zou moeten zetten bij de sluiting van belastingverdragen, specifiek op het gebied van duurzaamheid.

De heer **Voordewind** (ChristenUnie): Voorzitter. De heer Roozen stelt dat wij richting het bedrijfsleven vooral moeten faciliteren en niet subsidiëren. Ik vraag hem wat het bedrijfsleven zou kunnen bijdragen aan het verminderen van de ongelijkheid, in het bijzonder in de middeninkomenslanden. Hij stelt in zijn artikel dat wij daarvoor sociale vangnetten of progressieve belastingen zouden moeten inzetten. Kan de heer Roozen dat verder toelichten? Welke rol zou het bedrijfsleven daarbij kunnen spelen?

De heer Van der Bijl zegt dat handel goed is voor Afrika. Hoe kan het bedrijfsleven een bijdrage leveren voor de allerarmsten in Afrika?

De **voorzitter**: De heer Van der Staaij heeft de zaal even verlaten. Mocht hij nog binnenkomen, dan zal ik hem de gelegenheid geven alsnog vragen te stellen.

De heer **Rozen**: Het dilemma dat op tafel ligt – de groei van de economie in een begrensde wereld – is een heel spannend vraagstuk. Wij zullen twee keer zo veel voedsel moeten produceren in de wereld. Er zal meer beschikbaar moeten zijn om extreme armoede uit te bannen, ook op het punt van huisvesting en toegang tot sociale voorzieningen. Het is dus onvermijdelijk dat wij meer zullen moeten produceren in de wereld. Er zal meer vlees geconsumeerd worden, hoe jammer wij dat misschien ook vinden. Dat is de realiteit. De kunst is om dat op een inclusieve en duurzame manier te doen. Duurzaamheid betekent dat wij de productie moeten realiseren op basis van het uitgangspunt: meer met minder. Wij zullen meer moeten produceren met minder negatieve maatschappelijke gevolgen. Wij zullen dus aanzienlijk zuiniger met water, bestrijdingsmiddelen en kunstmest moeten zijn. Wij zullen kunstmest en bestrijdingsmiddelen moeten laten doen wat zij moeten doen, namelijk het voeden en beschermen van de planten, en niet het water en de bodemvruchtbaarheid aantasten. Het zal gaan om more with less. Wij hebben daarvoor veel technologie en veel organisatie van de boeren nodig. Ook iets anders zal ons geweldig helpen. Op dit moment is het gebruik van grond in de Derde Wereld in hoge mate suboptimaal. Zelfs een kleine boer kan twee tot vijf keer zo veel produceren per hectare als hij een ondernemende boer wordt met toegang tot kredieten, de juiste kennis en een goede organisatie. Boeren en boerinnen kunnen veel meer dan zij op dit moment doen. Het optimaliseren van landgebruik – more with less – zal naar mijn mening de grootste bijdrage leveren aan het grote vraagstuk van de biodiversiteit. Wij moeten het bos laten staan en bestaande arealen beter gebruiken. Zo zullen bijvoorbeeld degraded areas, de gebieden die hun productiewaarde en -capaciteit verloren hebben, opnieuw in productie genomen moeten worden via een nieuwe organisatie van de landbouw. Het kan en het moet. Naar mijn gevoel is het niet ethisch als wij de 4,5 miljard mensen die in armoede leven en weinig toegang hebben tot basisvoorzieningen, het recht daarop ontzeggen. Wij moeten groeien, alleen op een veel slimmere manier. Dat is de essentie.

Voorts maak ik een opmerking over groei en een goede verdeling. Het enige wat naar mijn gevoel echt helpt, is het insluiten van die verdeling in het economisch model. Dat betekent een inclusieve economie, waarin de mensen participeren. Dat betekent dat 450 miljoen kleine boeren in de Derde Wereld de kans moeten krijgen om zich te ontwikkelen tot betere agrarische producenten. Dat betekent dat vrouwen volledig toegang moeten krijgen tot werk en dat zij kansen moeten krijgen om zich te ontplooien. Het suboptimaal gebruik van de menselijke potentie is de belangrijkste reden voor de aanwezige achterstand. Als mensen meedoen, participeren, krijgen zij direct toegang tot een fair share, een redelijk deel van de groeiende koek. Dat is de sleutel, die ook heel centraal staat in de nota. Het gaat om het ontwikkelen van een inclusieve en duurzame economie. Inclusiviteit heeft te maken met participatie en duurzaamheid heeft te maken met het accepteren van de grenzen aan de groei binnen ecologische kaders.

Er is gesproken over transparantie. Het is interessant om te zien dat partijen, van grote tot middelkleine bedrijven, in toenemende mate bereid zijn om de leveranciersketen met ons te delen en aan te geven waar zij hun producten vandaan halen en waar zij dat in de toekomst zullen doen. Op basis van die gecreëerde transparantie kunnen wij producentensupportprogramma's ontwikkelen die aan de basis staan van hun eigen keten. Waar halen bedrijven hun cacao, rijst, thee of palmolie vandaan? Op basis van helderheid over de keten ontstaat de bereidheid om te investeren in een verduurzaming van de oorspronkelijke primaire productie. Ik denk dus

dat de bezorgdheid over de leveringszekerheid van de producenten in de toekomst een geweldige bondgenoot is bij het realiseren van ketentransparantie. Douwe Egberts kocht tien jaar geleden met twee mensen voor heel Europa 60.000 ton koffie in. Dat was handel achter een scherm, waarbij men op zoek was naar de goede balans tussen kwaliteit en prijs. Op dit moment bestaat de inkoopafdeling van Douwe Egberts uit vijftien mensen, die rechtstreeks contacten onderhouden met producenten. Douwe Egberts neemt de problematiek van de producenten op het vlak van kwaliteit, productiviteit en kosten serieus, maar neemt ook de sociale agenda en de milieuagenda serieus en is bereid tot het investeren in de verduurzaming van de primaire productie. Dat is een geweldige verandingskracht voor de komende jaren.

De heer **Van der Bijl**: Ik wil eerst ingaan op het fenomeen handel. Ik denk dat de connotatie bij handel over het algemeen wat minder positief is dan die zou moeten zijn. Veel organisaties hebben daar onderzoek naar gedaan. Toenemende handel leidt ook tot een gigantische toename van werkgelegenheid. Ik ben het geheel eens met de opmerkingen die zijn gemaakt over duurzaamheid. Het is heel belangrijk dat de groei van de handel, waarvan het niveau momenteel nog laag is, op een duurzame manier plaatsvindt.

Er is gevraagd naar de ontwikkelingsrelevantie van handelsfinanciering. Ik geef het voorbeeld van een leverancier van zonnepanelen die een afnemer in Afrika heeft. Hij verscheept een container met zonnepanelen naar de afnemer in Afrika. Pas als de inhoud van de hele container verkocht is, bestelt hij weer een volgende container, want hij moet vooruit betalen. De financiering van handel leidt dus tot een vergroting van de mogelijkheden voor zowel de exporteur in Nederland als de importeur in Afrika. Als dat proces versnelt, leidt dat ook tot een versterking van alle positieve economische neveneffecten.

Mevrouw Maij vraagt mij waarvoor ik zou kiezen als ik de keuze had tussen exportfinanciering en importfinanciering. Mijn beeld is dat het Nederlandse mkb heel erg de export naar Afrika domineert, als wij de natuurlijke grondstoffen even niet in beschouwing nemen, en dat de import van producten en diensten uit Afrika vooral gebeurt door de wat grotere bedrijven. Derhalve zou ik kiezen voor exportfinanciering. Ik benadruk daarbij nogmaals het volgende. Als een groep Afrikaanse boeren een tractor nodig heeft – Nederland heeft op dat vlak een goed aanbod – dan is die tractor geen uitgave die op zichzelf staat voor die groep boeren, maar een middel om hun productiviteit en daarmee hun verdien capaciteit te verhogen. In die zin is de aankoop van die tractor dus absoluut ontwikkelingsrelevant. In het algemeen is een handelstransactie natuurlijk iets waar je allebei tevreden mee bent, aan zowel de Nederlandse als de Afrikaanse kant.

De heer Van Dijk vraagt zich af of de FMO versterkt zou moeten worden, dan wel dat er toch een fonds moet komen. De FMO is een bank die vooral is gericht op investeren. Het is geen export-importbank die je in andere landen wel ziet. Ik ben van mening dat de FMO prima het Dutch Good Growth Fund zou kunnen uitvoeren. Het is sowieso belangrijk dat het wordt uitgevoerd door professionals. De FMO heeft op dit punt een goed track record. Ook de heer Van Dijk noemde een professionele uitvoering als een van de voorwaarden. Het allerergste zou zijn als wij met het fonds op pad gaan en na drie jaar moeten zeggen dat al het geld weg is en dat wij nooit meer iets met Afrika te maken willen hebben. Vanuit het NABC maak ik mij sterk voor het op de kaart zetten van Afrika en de economische mogelijkheden in Afrika, dus dat is het allerergste wat zou kunnen gebeuren. Ik vind het dan ook belangrijk dat het fonds op een professionele manier zal worden gemanaged.

Mevrouw Mulder vraagt hoe een en ander zich verhoudt tot duurzaamheid. Duurzaamheid is belangrijk, maar naar mijn mening begint alles bij

economische duurzaamheid. Als er geen investering of handelstransactie is die uitzicht biedt op winstgevendheid, zal de relatie met een partner in Afrika niet lang standhouden. Overigens zijn wij wel degelijk bereid om te investeren in zaken die pas op lange termijn tot winst leiden. In die zin gaat het om economische duurzaamheid op de lange termijn.

Mevrouw **Agnes Mulder** (CDA): Ik heb een korte verhelderende vraag op dit punt. Wat zouden de overheden in Afrika zelf daaraan moeten doen? De heer Van der Bijl pleit er nogal sterk voor dat de Afrikanen het zelf moeten doen.

De heer **Van der Bijl**: Ja. Twee weken geleden was ik in Burkina Faso met een missie vanuit Nederland. Daar raakte ik in gesprek met de Nederlandse ambassade. Tot onze verbazing is ook in Burkina Faso de lokale tax base nog steeds heel gering. Als men dus zelf de enabling environment gestalte wil geven, moet men ervoor zorgen dat men belasting heft, zodat de burgers de overheid ook kunnen aanspreken op de te behalen resultaten.

Een ander punt is het bureaucratiespook. Aan de Afrikaanse kant willen wij niet in de situatie komen dat er allerlei onnodige vergunningen worden gevraagd. De doing business rankings zijn daarbij heel behulpzaam. Wij zien dat Afrikaanse landen op dit punt steeds meer naar elkaar kijken. Vanuit de Nederlandse kant denk ik dat maatschappelijk verantwoord ondernemen veruit de charity ontstijgt. Het economisch succesvol zijn en het hebben van maatschappelijke impact kunnen heel relevant zijn. Wij moeten nu bezien hoe wij dat niet alleen bij de grote bedrijven vormgeven, maar hoe wij dat ook bij het Nederlandse mkb op een manier kunnen faciliteren dat het echt werkzaam is. Ik heb enigszins het gevoel dat er torenhoge ambities zijn op het gebied van regels waaraan bedrijven zich moeten houden, terwijl er op dit moment helaas nog maar heel weinig Nederlandse bedrijven in Afrika actief zijn. Wij zullen die eerst op een goede manier daar moeten positioneren. In goed overleg met de Nederlandse overheid en ngo's kunnen wij vervolgens bekijken hoe wij er gezamenlijk voor kunnen zorgen dat het ondernemen de goede maatschappelijke impact heeft.

De heer Voordewind vraagt zich af hoe wij kunnen bijdragen aan verbetering van de omstandigheden van de allerarmsten. Als wij spreken over investeren in het Afrikaanse mkb, hebben wij het niet over de allerarmsten. Ik denk dat de heer Voordewind vertrouwen moet hebben in de spin-off van een sterker wordend mkb in Afrika. Als het mkb in Afrika sterker wordt, worden daar meer mensen in dienst genomen en wordt de vraag naar producten groter. Ik geef het voorbeeld van een ondernemer die in noord-Ghana een schuur neerzet en maïs gaat inkopen. Wij hebben in noord-Ghana gezien dat als de boeren de mogelijkheid hebben om hun maïs af te zetten, er ook een gigantische trade op gang komt. Ik ben econoom, dus ik weet heel goed dat wij niet de pretentie moeten hebben dat wij alles vooraf keurig kunnen uittekenen, maar alle tekenen wijzen erop dat als de lokale economie gaat draaien, ook de allerarmsten daarvan proportioneel profiteren.

De heer **Engel**: Allereerst zal ik ingaan op de vraag over de politieke wil versus andere zaken. Uit onderzoek is heel duidelijk gebleken dat politieke wil erg belangrijk is. Het gaat immers om een politiek proces en om politieke afwegingen tussen belangen. Als wij echter een minister willen hebben die de kampioen is van beleidscoherentie op het vlak van ontwikkeling, moeten wij haar wel de instrumenten en kennis in handen geven om haar zaak stevig te kunnen verdedigen. Daar ligt mijn grote twijfel. Ik zie nog niet dat er een stevige beleidscoherentie-afdeling binnen het ministerie ontstaat die de minister de ammunitie, de kennis en de

inzichten kan bieden om op kabinetsniveau ook maar één gevecht te winnen. Dat vind ik echt nog te weinig.

Mijn tweede opmerking betreft de verbinding tussen ontwikkeling en groei en duurzaamheid. Over dit belangrijke punt zijn al verschillende dingen gezegd. Ik wil daar nog twee opmerkingen aan toevoegen. In public-private partnerships zal het een belangrijke voorwaarde moeten zijn dat de deelnemende bedrijven overzee andere businessmodellen ontwikkelen om juist wel bij de allerarmsten te komen en impact te hebben op de lokale economie en de lokale duurzaamheid. Zij kunnen niet naar een ander land gaan in de gedachte dat zij daar kunnen herhalen wat zij in Nederland hebben gedaan. Die omslag is heel belangrijk. De bedrijven zullen moeten zoeken naar andere vormen van zaken doen. Mijn volgende opmerking is eveneens niet onbelangrijk. Wij gaan er op dit moment nog te vaak van uit dat de technologie die wij in Nederland hebben ontwikkeld, bijna automatisch ook interessant is voor ontwikkelingslanden. Die aanname is apert niet juist, want meestal is dat niet het geval. Dat geldt misschien wel voor grootschalige bedrijven – ik beperk mij nu even tot de landbouw – maar het geldt zeker niet voor de duurzame kleine landbouw in Afrika. Wij moeten dus een keuze maken voor een ander soort slimmere technologie, waardoor de kleine boeren inderdaad heel efficiënt kunnen zijn.

Er is voorts gesproken over de relatie met het klimaat. Er is inderdaad sprake van een moeilijke periode om te gaan samenwerken rond de twee dossiers van ontwikkeling en klimaatbewegingen, omdat er veel tegenstrijdige ervaringen zijn op het vlak van ontwikkeling en klimaatbewegingen. Ik denk overigens dat het nu heel hard gaat. Ook dat heeft weer te maken met het ontwikkelen van de juiste toetsen en de juiste standaard. Daarom wees ik op het begrip duurzame inclusieve groei. Er moet een toets worden ontwikkeld op basis waarvan wij kunnen bepalen of een bepaalde ontwikkeling een bijdrage vormt aan een inclusieve en duurzame groei. Dat klinkt raar, maar in de politiek worden op dit punt overwegingen gemaakt en besluiten genomen, terwijl men in feite onvoldoende weet wat er echt gebeurt in ontwikkelingslanden in public-private partnerships en in ontwikkelingsprogramma's die gefinancierd worden door financieringsinstellingen. Daar wil ik graag op wijzen. De kennis die wij hebben om te kunnen zeggen dat iets bijdraagt aan duurzame en inclusieve groei, is op dit moment nog volstrekt onvoldoende.

Gevraagd werd welke stappen minister Ploumen kan of moet zetten op het vlak van belastingverdragen. Naast de stappen die de minister al gezet heeft, namelijk met collega-staatssecretarissen praten, zal er niet alleen onderhandeld moeten worden op kabinetsniveau tussen ministeries. Die onderhandelingen moeten er zeker zijn, maar er moet ook een maatschappelijk debat plaatsvinden over de gevolgen van het aanbrengen van veranderingen in de belastingverdragen. Wie gaat onderzoeken of die ook inderdaad het gewenste effect hebben? Dan komen wij weer terecht bij het maatschappelijk middenveld en de kennisinstellingen. Die moeten uiteindelijk nagaan of bepaalde kleine, subtiele veranderingen in de belastingverdragen – wat dat betreft ben ik heel geduldig geworden; ik geloof niet in grote veranderingen – inderdaad ergens toe leiden. Een van de belangrijkste dingen die wij op dit moment missen, is het inzicht of deze veranderingen inderdaad leiden tot voordelen voor het lokale bedrijfsleven, het mkb, de boeren en de handelaren aldaar.

De heer **Van Ojik** (GroenLinks): Ik kom nog even terug op het punt van politieke wil en economisch belang. De heer Engel heeft gezegd dat wij eigenlijk heel veel dingen niet weten en dat de kennis gering is. Weten wij ongeveer wat de kosten en de opbrengsten zijn van een in redelijke mate coherent beleid?

De heer **Engel**: Ik wil mijn woorden nuanceren. Ik heb gesproken over de kennis in de ontwikkelingssector. In de landbouwsector, de visserijsector, de belastingsector en andere sectoren weet men heel goed wat er gebeurt als een verdrag of een regel wordt gewijzigd. In de ontwikkelingssector weten wij echter vaak niet wat de gevolgen zijn voor de allerarmsten als wij een verdrag of regel wijzigen. Daarom pleit ik voor versterking van die kennis. Dan blijft het nog steeds een verhaal over economisch belang, maar dan is men in ieder geval goed geïnformeerd en is er van beide kanten sterke informatie over de consequenties.

Mevrouw **Maij** (PvdA): Ik werd getriggerd door de opmerking van de heer Van der Bijl dat er weinig Nederlandse mkb-bedrijven actief zijn in Afrika. Wij kennen er enkele die juist heel goed maatschappelijk verantwoord ondernemen en vrij positieve dingen doen, ook in de sociale omgeving van hun bedrijf. De heer Van der Bijl zegt: eerst positioneren en dan maatschappelijk verantwoord ondernemen. Dat gaf mij een wat ongemakkelijk gevoel. De bedrijven moeten zich dus eerst niet netjes gedragen en zich daarna wel netjes gedragen? Kan de heer Van der Bijl dat toelichten?

De heer **Van der Bijl**: Ik ben blij dat mevrouw Maij mij deze vraag stelt. Ik doe dit werk zes jaar, maar het NABC bestaat al sinds 1946. Wij kunnen constateren dat het duwen en trekken is om Nederlandse bedrijven op een zakelijke manier naar Afrika te laten kijken. Het begint een beetje op gang te komen, maar het totale volume van handel met Afrika vormt ongeveer 2% van onze totale buitenlandse handel. Voor de helft gaat het daarbij om olie- en gasgrondstoffen, dus wij spreken echt over een heel klein aandeel, waarvan de grote bedrijven het belangrijkste deel voor hun rekening nemen. Ik pleit er helemaal niet voor om op een niet-nette manier zaken te doen; naar mijn mening kunnen Nederlandse bedrijven alleen maar succesvol zijn als zij op een nette manier opereren. Ik heb ook absoluut niet de indruk dat dit niet het geval is. Nederlandse bedrijven zijn zich er juist meer van bewust dat zij in Afrika werken in een maatschappelijke context, waarbij zij zich moeten richten op duurzaamheid. Vorig jaar hebben wij met het Afrika-Studiecentrum een conferentie georganiseerd onder de titel «Africa Works». De conclusie was toen dat wij, als wij op de lange termijn succesvol willen zijn in Afrika, op een innovatieve manier zullen moeten samenwerken met kennisinstellingen, ngo's en dergelijke. Dat zien wij ook gebeuren. Alleen zeg ik erbij: het is ontzettend interessant om te praten over regels waaraan de Nederlandse bedrijven zich moeten houden, maar als er bijna geen Nederlandse bedrijven actief zijn in Afrika, voeren wij met elkaar een theoretische discussie. Mijn pleidooi via de commissie aan minister Ploumen is dan ook: zorg dat er ruimte komt om de positieve kansen die er wel degelijk zijn in Afrika, voor het voetlicht te brengen.

DEELSESSIE 3 (16.10 UUR TOT 17.00 UUR)

Dutch Good Growth Fund/PrivateSectorontwikkeling

De volgende deskundigen zijn aanwezig: Micha van Lin, hoofd Afdeling Internationaal Ondernemen Vereniging FME-CWM, Nanno Kleiterp, algemeen directeur FMO, Winand Quaadvlieg, secretaris Internationaal Economisch en Sociaal Beleid VNO-NCW en MKB-Nederland, Dick Scherjon, bestuursadviseur Rabobank Nederland, en Paul Hoebink, bijzonder hoogleraar Ontwikkelingssamenwerking Radboud Universiteit.

De **voorzitter**: Mevrouw Thieme, de heer Jasper van Dijk en de heer Van der Staaij hebben de vergadering moeten verlaten in verband met andere verplichtingen.

De heer **Van Lin**: Voorzitter. Dank voor de uitnodiging. Een aantal sprekers heeft al lof uitgesproken voor de nota van mevrouw Ploumen. Ik doe dat eveneens. Het gaat over modernisering van ontwikkelingsbeleid, maar ook over handel en investeringen. Economische groei is in deze nota veel centraler gesteld en daarmee zet minister Ploumen de lijn voort die door de ministers Koenders en Verhagen en staatssecretaris Knapen is ingezet. Een consistent beleid dat in lijn is met het WRR-rapport. Desondanks zijn het moeilijke maar noodzakelijke keuzes in tijden van financiële krapte. Er moet een goed debat worden gevoerd over de vraag hoe die keuzes kunnen worden ingevuld. Privatesectorontwikkeling in ontwikkelingslanden is geen eenvoudige zaak. Dat vraagt om een sterke, doordachte maar ook coherente strategie, waarbij het veel meer een en-enverhaal is dan een of-ofverhaal. Ik heb drie jaar in Congo Brazzaville vanuit het UNDP met ILO en andere organisaties samengewerkt aan privatesectorontwikkeling. Het Dutch Good Growth Fund is een bijdrage aan die discussie en geen oplossing, geen panacee.

Welk beeld hebben wij van economische ontwikkeling in ontwikkelingslanden? Primair gaat het om een stukje economische zelfredzaamheid, het creëren van werkgelegenheid ter plekke, maar bijvoorbeeld ook om een onderscheid tussen invoer en exporthandel in kapitaalgoederen, die helpen om fabrieken en economische groei in landen te bewerkstelligen, ten opzichte van de handel in consumptiegoederen. Bij de export van kapitaalgoederen of, omgekeerd, de vraag vanuit ondernemers in ontwikkelingslanden om te investeren in een eigen economische toekomst, spelen kapitaalgoederen een belangrijk rol. Dat moet gekoppeld worden aan een stukje technische assistentie, waarbij het niet alleen gaat om het goed zelf produceren, maar vooral om de effectieve en efficiënte inzet van productiemiddelen en het waarborgen dat dit over een langere periode leidt tot economisch en sociaal rendement. Waar dat zinvol is, kunnen wij uiteraard samenwerken met ngo's – dat doen wij in de praktijk ook – waarbij het van belang is dat wij vanuit alle partijen die deelnemen aan een project, kijken naar de toegevoegde waarde die zij leveren. Het Dutch Good Growth Fund is geen subsidie. Het is een revolverend fonds. Revolverend en subsidie verhouden zich niet goed tot elkaar. Het gaat om financiering en om invulling van de mogelijkheid van ondernemers in ontwikkelingslanden om te lenen op de toekomstige verdien capaciteit. Dat is een van de grote problemen waarvoor dit fonds een oplossing kan bieden.

Verder is de schaalbaarheid van oplossingen van belang. Investerings van mkb-bedrijven in ontwikkelingslanden betreffen vaak goede, nobele projecten, bijvoorbeeld een bedrijf dat zonnecellen laat produceren in Kenia. De financiering is daarbij mede afhankelijk van het mkb-bedrijf in Nederland. Zo'n project is niet repeteerbaar in andere landen, domweg omdat de financiering mede afhankelijk is van de omvang, de financiële capaciteit en het draagvlak van het mkb-bedrijf in Nederland. Op het gebied van microfinanciering gebeurt er al heel veel. In dat opzicht biedt dit een toegevoegde waarde.

Er is al gesproken over de omvang van de bedrijven die van het fonds gebruik zouden moeten kunnen maken. Men moet zich ervan bewust zijn dat men in ontwikkelingslanden, als men werkgelegenheid voorop wil stellen, niet bij voorbaat een grens moet stellen aan het aantal werknemers dat profijt mag hebben van dit fonds. Denk aan een **coöperatie** in de landbouwsector, waarin verschillende boeren samenwerken en waar men al snel de grens van 250 medewerkers kan overschrijden. Omgekeerd geldt hetzelfde. De Kamercommissie is onder andere uitgenodigd voor een bedrijfsbezoek aan Simed, waar mevrouw De Caluwé en mevrouw Maij aanwezig zijn geweest. Dat is een bedrijf met 350 werknemers. Het zou zonde zijn als dergelijke bedrijven vanwege een enge Europese definitie net buiten de boot vallen.

Bij de uitvoering en de invulling van het fonds – dat staat in de notitie die minister Ploumen heeft beloofd voor juni 2013 – is het van belang om vooral te kiezen voor de beste oplossing: een professionele invulling en een technisch haalbare uitvoering, op een zo zinvol mogelijke manier. Het moeten op maat gesneden projecten zijn.

De heer **Kleiterp**: Voorzitter. De FMO kan zich vinden in veel aspecten van de nota van minister Ploumen. Dit onderdeel gaat over het fonds en ik zal mij daartoe dan ook beperken. Zoals bekend, is de FMO de laatste 40 jaar een revoluerend fonds. Het richt zich op ontwikkelingslanden en het bedrijfsleven. Wij hebben uitgebreide ervaring op dat gebied. Uit die ervaring wil ik putten om aan te geven welke elementen van belang zijn om het fonds tot een succes te maken.

Het is volgens ons heel belangrijk dat het fonds een heldere doelstelling heeft. Tot nu toe heb ik in de nota gelezen dat het fonds een heldere eindbestemming heeft, namelijk het exporterend Nederlands bedrijfsleven, het Nederlandse mkb dat investeert en het mkb aldaar. Wat willen wij ermee bereiken?

Een ander punt dat centraal staat in de nota is de overlap tussen het belang van ontwikkelingslanden en het belang van Nederland. Ik pleit ervoor om daarop de doelstelling in te richten. Laten wij kijken waar de overlap ligt tussen het Nederlandse belang en het belang van bedrijven aldaar. Volgens mij ligt die overlap in de waardeketens waarover al eerder is gesproken. De uitdaging voor Nederlandse bedrijven in de komende decennia is het houden van toegang tot grondstoffen en tot een duurzame wijze van produceren van die grondstoffen en producten uit ontwikkelingslanden. Dat zal steeds moeilijker worden. Wij zien in ons werk dat steeds meer bedrijven dieper de keten willen ingaan. Vroeger stonden de bedrijven aan de haven van Ghana en kochten daar cacao. Tegenwoordig gaat men dieper de keten in, ten eerste omdat cacao schaarser wordt, ten tweede omdat de productiviteit van cacao terugloopt in de keten, omdat boeren het land minder optimaal gebruiken en omdat het land uitgeput raakt, en ten derde omdat bedrijven naar de consumenten toe steeds duidelijker moeten aanduiden dat die cacao bijvoorbeeld kinderarbeidvrij is. Die elementen zijn zeer van belang. In dit voorbeeld zou je dus zeggen: laten wij dieper de keten ingaan en ervoor zorgen dat wij die boeren kunnen financieren. Daar is schaarste van financiering. De supply chain managers, grote en middelgrote bedrijven, gaan de keten dieper in en kunnen daarbij ondersteuning geven.

Een tweede voorbeeld met een duidelijke overlap in belangen is te vinden in Ethiopië en Kenia. 20% van de Keniaanse export van bloemen en tuinbouw gaat naar Nederland. Een groot probleem daar is de infrastructuur, de fresh corridor en de haven. Daar zou Nederland een prima aanbod kunnen doen om te zorgen dat de supply chain verbetert. Wij hebben expertise op dat gebied. Wij zouden daar ook financiering bij kunnen leveren. Op die manier helpen wij zowel Kenia, de Keniaanse boeren en de Nederlandse bedrijven die daar zitten, als de bedrijven die hier afnemer willen zijn. Ik pleit dus voor één heldere doelstelling voor het fonds. Het fonds moet investeren in strategisch belangrijke waardeketens voor Nederland. Dat zal vooral gaan via het mkb in ontwikkelingslanden in de supply chain om de ketens te vergroten, efficiënter te maken en vooral te verduurzamen, zodat wij ook rekening houden met duurzaam produceren, met de natuur en met biodiversiteit. Het doel is dus heel belangrijk. Iedere uitvoerder zal vragen wat het doel is en niet wie de eindgebruikers zijn.

Voorts is er veel discussie over de revolveerbaarheid. De minister heeft gezegd dat het fonds hogere risico's moet nemen en revolveerbaar moet zijn. Dat is precies wat de FMO doet. Ik denk dat bedoeld wordt dat er nog hogere risico's moeten worden genomen. Dan kom je in een spanningsveld tussen heel hoge risico's en revolveerbaarheid. Dat is onze

ervaring. Wij managen verschillende fondsen voor de Nederlandse overheid, onder andere het FOM-programma, dat is gericht op het Nederlandse midden- en kleinbedrijf. Dat FOM-programma is nog niet revolveerbaar. Het lijkt mij goed om duidelijk te definiëren dat, als het fonds 100% revolveerbaar is, het risico ongeveer vergelijkbaar is met wat de FMO op dit moment in zijn normale activiteiten neemt.

Als laatste punt merk ik op dat 750 miljoen euro heel veel geld is om gedurende drie jaar te investeren. Als je met een hoger risico wilt investeren, kost dat veel geld en dan zal de selectie heel goed moeten zijn. Als je heel veel kleine dingen doet, moet je je afvragen of de impact niet kleiner is dan als je een aantal grotere dingen doet. De zaken die worden gefinancierd, moeten schaalbaar zijn, anders blijft het een hobby.

De heer **Quaedvlieg**: Voorzitter. Over de nota van minister Ploumen zijn al veel lovende woorden gezegd. Ook wij zijn van mening dat er heel veel goede elementen in die nota zitten en dat er sprake is van een doorbraak vergeleken met twintig jaar ontwikkelingsbeleid in Nederland. Het belang van handel voor Nederland om in tijden van crisis de economie aan te jagen, het zelfstandige economische belang van handel voor ons land, had in de nota sterker kunnen worden aangezet.

Ik ga in mijn opmerkingen vooral in op het revolving fund. Naar onze mening is ontwikkelingsrelevantie een kernpunt bij dat fonds. Daarom draait het.

Wij zijn ook van mening dat het heel goed mogelijk is om een combinatie te vinden van ontwikkelingsrelevantie en inzet van het Nederlandse bedrijfsleven, zowel in de vorm van investeringen als in de vorm van handel en exportfinanciering. In de discussie komt heel vaak een redenering naar voren dat het, als er een exportfinanciering plaatsvindt, niet meer relevant kan zijn voor het ontwikkelingsland, omdat het geld niet terecht komt in het ontwikkelingsland. Volgens ons gaat het daar niet om. Het gaat erom waar het uiteindelijke effect van het project terecht komt. Dat moet altijd in ontwikkelingslanden zijn en dat moet altijd ontwikkelingsrelevant zijn. Je spreekt dus niet over exportfinanciering van pure consumptieve transacties. Als je een miljoen lolly's aan Tanzania verkoopt, zou dat niet onder dit fonds moeten vallen. Dat lijkt mij evident. Er zijn echter allerlei vormen van kapitaalgoederen en infrastructuurprojecten waar het heel duidelijk is dat er sprake is van ontwikkelingsrelevantie, ook als daarbij Nederlandse bedrijven betrokken zijn. Dat is een kernpunt in onze benadering van het fonds. Om dat eindeffect tot zijn recht te laten komen, moet er volgens ons veel flexibiliteit in het fonds zijn. Men moet denken aan een brede landenlijst en aan handel en investeringen.

Ik voeg hieraan nog een aantal korte opmerkingen toe. Het fonds zou toegankelijk moeten zijn voor bedrijven zowel in Nederland als in ontwikkelingslanden vanwege het argument dat ik zojuist heb gegeven, namelijk dat ontwikkelingsrelevantie heel goed kan samengaan met inschakeling van Nederlandse bedrijven. Wij zijn van mening dat het fonds toegankelijk moet zijn niet alleen voor het mkb, maar ook voor grotere bedrijven. Ontwikkelingslanden zijn vaak lastige markten, die niet evident te betreden zijn door het mkb. Grote bedrijven hebben meer armslag en kunnen gemakkelijk in hun kielzog het mkb meenemen. Zij kunnen een belangrijke functie hebben om toeleveranciers, zowel hier als in het betreffende land, erbij te betrekken. Grotere bedrijven worden op markten in ontwikkelingslanden vaak geconfronteerd met beperkte financieringsmogelijkheden in Nederland, terwijl concurrenten meer financieringsmogelijkheden hebben. Dat is een verstoring van het level playing field.

Het fonds zal een aantal specifieke problemen moeten oplossen. Een daarvan is dat er voor bepaalde exporttransacties van kapitaalgoederen en diensten vaak niet de juiste financieringsmogelijkheden zijn. Het fonds

zou dat kunnen oplossen. In projecten waar de overheid als opdrachtgever fungeert bij investeringen, wordt vaak een verplicht schenkings-element gevraagd waardoor het project niet rendabel is op puur commerciële gronden.

Bij de exportfinancieringstak van dit fonds zou je uiteindelijk een totaalpakket moeten hebben, waarbij zowel exportfinanciering als exportkredietverzekering moet worden meegenomen als een concessioneel element. Wij zouden moeten kijken in hoeverre dat mogelijk is in samenhang met andere bestaande instrumenten en in hoeverre je daarvan één pakket kunt maken.

Mijn laatste opmerking is dat het heel belangrijk is om het fonds bedrijfsvriendelijk uit te voeren. In de discussie is er vaak sprake van heel veel condities die men eraan zou willen verbinden. Aan de ene kant is het evident dat als een fonds wordt ingezet, bedrijven sustainable en duurzaam opereren. Bedrijven zouden zich moeten houden aan de OESO-richtlijnen. Aan de andere kant geldt: hoe meer condities, des te meer bureaucratie, administratieve lasten en uiteindelijk beperkingen op ondernemen.

De heer **Scherjon**: Voorzitter. Ik dank de commissie voor de uitnodiging. Ook de Rabobank is heel blij met het nieuwe beleid van de minister, omdat er minder over tegenstellingen wordt gesproken, maar veel meer over samenwerken. Een coöperatieve bank voelt zich zeer thuis bij samenwerken. Ik spreek vandaag vooral vanuit het perspectief van mijn eigen bank. Daarmee licht ik mijn terughoudendheid alvast toe. De minister heeft aangekondigd dat er een brief over het fonds komt. Ik zou vandaag vooral willen spreken over wat het fonds precies zou moeten zijn. De fase hoe je dat precies moet doen, zou ik willen overslaan. Die kan later worden besproken, want dat moet in de brief worden verwoord. Ik heb in aanvulling op de schriftelijke bijdrage een aantal wensen en die wil ik graag toelichten.

De Rabobank zou graag willen dat het een fonds voor fondsen wordt, dus dat de meer succesvolle revolving funds die er in Nederland zijn, op dit fonds kunnen aanhaken. Binnen de Rabobank hebben wij een aantal revolving funds in de sfeer van SME's en op het gebied van Rural. Wij zouden die fondsen willen optoppen, want het zijn succesvolle fondsen, die binnen drie jaar revolverend zijn. Wij willen heel graag met andere succesvolle fondsen in Nederland de kans krijgen om die dienstverlening verder uit te breiden. Er hoeft geen ingewikkelde governancestructuur te komen. Een aantal fondsen kan erop tenderen. Een kleine structuur kan keuzes maken en daarop toezicht houden. Dan kun je bestaande fondsen hun werk laten doen. Dat willen wij graag, want de Rabobank heeft heel veel kleine mkb-klanten, voor wie ik graag een lans wil breken. Wij zouden graag zien dat het mkb meer wordt betrokken bij ontwikkelingssamenwerking. Dat vergroot het draagvlak voor ontwikkelingssamenwerking. Daarom willen wij heel graag het mkb gebruik laten maken van dit fonds. Wij zijn ook voorstander van kleinere bedragen. Kleine bedrijven zijn met € 40.000 of € 50.000 al een heel eind geholpen. Wij zouden in dit fonds dus een accent willen leggen op het mkb, ook vanwege de discussie over het draagvlak, omdat je anders het risico loopt dat je met enkele grote investeringen het fonds als het ware leegmaakt.

Een tweede advies dat wij willen meegeven is dat banken voor bepaalde landen niet openstaan. Wij kunnen daar geen financiering doen omdat de risico's te groot zijn. Wij hebben ooit de SENO-faciliteit gehad voor Oost-Europa, die revolverend en heel succesvol is geweest. Wij pleiten voor een SENO-faciliteit in het kader van het revolverend fonds, omdat je daarmee voor ons het risico in bepaalde landen iets kunt verlagen, waardoor wij in dat soort landen actiever kunnen worden.

Het derde advies dat ik wil meegeven en dat in de brief heel centraal staat, is: probeer iets te doen aan stroomlijning van adviesinstellingen.

Mkb-bedrijven die internationaal actief willen zijn, hebben moeite om door de bomen het bos te zien. Daarom moeten we er niet weer een fonds aan toevoegen. Wij moeten juist meer stroomlijnen en meer adviesinstellingen bij elkaar brengen. Dan wordt het voor het mkb overzichtelijker. De Rabobank wil daarin ook een rol spelen en wil klanten meer aan de hand nemen om door het woud van adviesinstellingen de weg te vinden. Tot slot geef ik een vierde advies mee. Nederlandse banken hebben partnerbanken in zich ontwikkelende landen. Ik pleit ervoor dat partnerbanken in zich ontwikkelende landen meer betrokken worden bij de financiering van het lokale bedrijfsleven. Zij zouden een beroep moeten kunnen doen op deze faciliteit. Dat zou heel goed kunnen wanneer er sprake is van een partnerbank, een relatie tussen een Nederlandse bank en een bank in een zich ontwikkelend land. De bank die daar lokaal zit, kent de omstandigheden en kan invulling geven aan het grote probleem van het financieren op de langere termijn. Er is een grote behoefte aan langetermijnfinanciering in zich ontwikkelende landen.

De heer **Hoebink**: Voorzitter. Ook mijn dank voor deze uitnodiging. Ik heb het woord «nieuw» heel vaak gehoord de afgelopen maanden. Ik kijk en luister echter langs lange historische lijnen en zie niet zoveel nieuws. Dat begint al met het feit dat wij al sinds 1960 investeringsinstrumenten hebben om de investering van het bedrijfsleven in ontwikkelingslanden te bevorderen. Dat begon met de Nederlandse Overzeese Financieringsmaatschappij, ooit opgericht op initiatief van zakenman Van Eeghen, die graag een suikerhandel met Tanzania wilde beginnen en daarbij gesteund werd door Prins Bernhard. Zo was er een aantal van dit soort instrumenten voor haalbaarheid in studies en voor pilotprojecten, waaronder de Wet Herverzekering Investerings. In 1970 zijn die samengevoegd en onder het dak van de FMO gebracht.

Als je historisch kijkt naar deze investeringsinstrumenten, vallen er drie dingen op. Op de eerste plaats heeft het Nederlandse bedrijfsleven over het algemeen heel weinig gebruikgemaakt van de investeringsinstrumenten. Ik wijs er bijvoorbeeld op dat bij het beroemde herstructureringsfonds dat onder minister Pronk is ingesteld in 1975 en dat slechts 57 miljoen gulden bedroeg in die tijd, in de eerste vijftien jaar van het bestaan slechts ongeveer de helft van de middelen is uitgeput. Datzelfde geldt voor de WHI, die eigenlijk nooit een beslag heeft gelegd op de Nederlandse ontwikkelingsbegroting.

Het tweede element is dat de investeringsregelingen veelal juist voor de export werden en worden gebruikt. Dat gold al voor de eerste projecten van de FMO, die vooral waren gericht op machinebouwers zoals VMF-Stork voor de textielindustrie en de voedingsmiddelenindustrie, maar dat zien wij ook in het programma, waarbij de 36 haalbaarheidsstudies die tussen 2007 en 2013 zijn gedaan, vooral bedoeld waren om de export te faciliteren.

Ik kom bij het derde element. Deze programma's en investeringsinstrumenten zijn over de jaren heen eigenlijk nooit op hun sociaaleconomische resultaten geëvalueerd. Er zijn evaluaties gedaan van PSOM en PSI en van het FOM. Daaruit blijkt dat die vooral waren gericht op het bekijken van de administratieve afhandeling. Als er al naar projecten wordt gekeken, gebeurt dat niet op het terrein van het sectorniveau en wordt niet nagegaan wat de bijdrage aan een bepaalde economische sector in een ontwikkelingsland is geweest. De meest kritische studies en evaluaties komen dan ook van bijvoorbeeld de Stichting Onderzoek Multinationaal Ondernemingen in de jaren tachtig en negentig. Recentelijk – het spijt mij dat mevrouw Thieme er niet is – was er een heel kritische studie van Wakker Dier naar PSI-investeringen in Oost-Europa.

Gelet op de historie van deze investeringsinstrumenten, heeft de minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking van het Dutch Good Growth Fund vooral een exportsubsidiëeringsfonds gemaakt. Dit

fonds heeft drie elementen. Het derde element is exportsubsidiering. Dat kun je zien aan het grote aantal landen waarvoor het fonds openstaat en het feit dat de minister geen schotten heeft gezet tussen de drie elementen in dat fonds. Als dit inderdaad een fonds wordt voor ontwikkelings-irrelevante exportkredieten, staat dat haaks op het beleid van minister Pronk, die terugkijkend op zijn eerste regeringsperiode in de jaren zeventig vooral de gebondenheid van de hulp als belangrijke oorzaak zag voor het mislukken van een aantal ontwikkelingsprojecten die in zijn periode zijn gefinancierd. Het staat ook haaks op het beleid van mevrouw Herfkens, die als Kamerlid een zeer kritisch rapport heeft geschreven over binding van hulp, en het staat ook haaks op het beleid van minister Koenders, die het als zijn grootste overwinning beschouwde dat hij het ORET-programma had weten om te bouwen tot het ORIO-programma.

Een eerste belangrijke conclusie zou eigenlijk moeten zijn dat, als dit daadwerkelijk een exportfinancieringsfonds zou worden, wij de doelstellingen ervan en de manier waarop het wordt opgezet, zouden moeten voorleggen aan de OESO, omdat het in mijn ogen in ieder geval tegen de principes en de ideeën van het zogeheten Helsinki package ingaat. In dat Helsinki package staat immers centraal dat ontwikkelde landen elkaar niet gaan beconcurreren met belastinggelden, maar dat er een level playing field moet zijn, juist door de financiering niet op deze manier aan te bieden. De minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking zou dit fonds op een andere manier moeten inrichten. Zij zou het geld niet in één keer moeten storten, zij zou een heroverweging en een evaluatie moeten doen van de huidige investeringsinstrumenten.

Tot slot nog twee opmerkingen. De benaming van dit fonds zou moeten worden gewijzigd. Het zou de Netherlands Investment Facility for Developing Countries moeten worden of iets dergelijks. Dat «Good Growth» is in mijn ogen Neder-Engels.

Als ik alles overzie wat hier speelt, ziet het Dutch Good Growth Fund er toch een beetje uit als een Koningslied. De minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking zou het eigenlijk moeten teruggeven, maar ik vrees dat zij dat niet wil.

De voorzitter: Ik neem aan dat u de tekst van het Koningslied inmiddels goed hebt ingestudeerd.

De heer Hoebink: Sinds ik de heer Daniëls heb gezien, heb ik dat verder achterwege gelaten.

De heer Van Ojik (GroenLinks): De heer Quaadvlieg maakt er een punt van dat ontwikkelingsrelevantie en betrokkenheid van het Nederlandse bedrijfsleven niet strijdig zijn. Kan hij reageren op wat de heer Hoebink zegt over de elementen van binding die in het fonds zitten? Wij weten uit de onderzoeken en uit de literatuur dat gebonden hulp zo'n 20% tot 25% duurder is voor de ontvangers van die hulp dan ongebonden hulp. Er is wellicht toch meer spanning dan de heer Quaadvlieg dacht. Mijn tweede vraag is aan de heer Kleiterp. Hij begon met te zeggen dat de FMO een revolverend fonds is. Daarna stelde hij een aantal vragen bij het nieuwe revolverend fonds. Heeft hij nooit tegen Buitenlandse Zaken gezegd: laat ons dat gewoon doen en maak niet nog weer een nieuw fonds, maar laat de FMO datgene doen wat de minister met dat fonds voorheeft? Als dat niet het geval is, zou het dan niet een idee zijn om dat alsnog te zeggen?

Mevrouw Maij (PvdA): Dat is een heel goede vraag van de heer Van Ojik. Ik hoorde zowel de heer Kleiterp als de heer Scherjon zeggen dat er behoefte is aan financiering. De heer Scherjon sprak over kleinere financieringen en noemde € 40.000 als bedrag. Dat zit net boven

microfinanciering, maar komt zeker niet in de buurt van mesofinanciering. Bedoelde hij het Nederlandse mkb of ook het mkb in Afrikaanse landen? Mijn vervolgvraag is voor beide heren. Zij zeggen beiden dit al te doen. Als je de documentatie erop naleest, is er een schatting dat er tussen de 1,2 biljoen en 1,5 biljoen euro financieringsbehoefte van Afrikaanse mkb-bedrijven is. Dat strookt niet helemaal met de uitspraak dat zij dit al doen. De heer Kleiterp zei dat, als men een stapje verdergaat, het fonds niet meer revolverend wordt. Hoe kan ik die twee uitspraken met elkaar matchen?

Mevrouw **De Caluwé** (VVD): Ik heb twee vragen. De eerste is aan de heer Quaedvlieg. In gesprekken over het Dutch Good Growth Fund en vooral over de behoefte voor mkb-bedrijven wordt heel vaak gezegd: ja, maar ze willen niet, dat wordt toch onderuitputting, en eigenlijk willen mkb-bedrijven helemaal niet investeren in Afrika. Ik zou graag van de heer Quaedvlieg horen wat zijn mening daarover is, gezien het feit dat hij van MKB-Nederland en van VNO-NCW is. Welke indicaties krijgt hij uit het bedrijfsleven?

Dan heb ik nog een vraag aan de heer Scherjon. Hij zegt dat de Rabobank fondsen heeft die binnen drie jaar revolverend zijn. Ik begrijp uit het betoog van de heer Kleiterp dat, als je investeringen in risicovolle landen wilt doen, het fonds no way binnen enkele jaren revolverend kan zijn of dat dit veel moeilijker is. Dat was zeker zo toen de FMO net begon. Vinden de investeringen van de Rabobank alleen maar plaats in landen waarin het allemaal heel gemakkelijk gaat? Zijn die niet risicovol? Wanneer dat wel het geval is, kan de heer Scherjon dan aangeven wat voor investeringen dat zijn?

De heer **Sjoerdsma** (D66): Dank voor de goede inleidingen. Om een eerdere spreker in deze hoorzitting te parafaseren: op welke vraag is dit fonds nu eigenlijk precies een antwoord? De heer Kleiterp zei dat dit fonds geen doel heeft, maar wel een bestemming. Daar schrik ik wat van in deze tijd van crisis. 750 miljoen euro is echt een heleboel geld.

Als het doel onduidelijk blijft, heb ik een vraag over de bestemming. Mijn vraag aan VNO-NCW is: is er eigenlijk wel voldoende vraag vanuit het Nederlandse mkb naar dit fonds? Mijn volgende vraag gaat over de dubbeling met het werk van de FMO. Is het überhaupt mogelijk om deze 750 miljoen euro op een verantwoorde manier uit te geven in die drie jaar revolverend, zodat het dan na drie jaar klaar is?

Mevrouw **Agnes Mulder** (CDA): De uitspraak van de heer Kleiterp dat de bestemming wel duidelijk was, maar het doel niet, heeft ook mij geraakt. Kan het fonds werkelijk revolverend zijn als het uit zoveel verschillende instrumenten bestaat? Wat is dan nog een reële verwachting? Ik stel die vraag aan beide heren van FME-CWM en VNO-NCW.

De heer **Van Lin**: Juist in deze eerste nota van mevrouw Ploumen moet het vooral over het doel gaan. De bestemming gaat niet over mkb-bedrijven in Nederland, maar over de vraag welk economisch doel wij hiermee willen bereiken. Het doel is economische zelfredzaamheid in die landen. Het gaat om investeren in productieve capaciteit in ontwikkelingslanden in kapitaalgoederen. Het is duidelijk een aanvulling op bestaande instrumenten. Bij het FMO-fonds is een van de eisen dat de investeringen in meerderheid in Nederlandse handen zijn. Dat kan bij een investering heel nuttig zijn, maar het is voor ons niet noodzakelijk. Het kan ook heel goed zijn dat een ondernemer in een ontwikkelingsland in zijn eigen bedrijf wil investeren en daarbij gebruik maakt van kennis, kunde en producten uit Nederland. Dat is een goede aanvulling. Eerder is al gezegd dat wij bij de invulling van het fonds heel goed gebruik kunnen maken van kennis die al beschikbaar is bij de FMO, de Rabobank

of bij anderen. Dat is een vervolgvraag op het kader dat in eerste instantie wordt geschetst. Ik ben er voorstander van om te kiezen voor de meest professionele en technisch haalbare invulling, waarbij bijvoorbeeld onderbrenging bij de FMO een optie zou kunnen zijn. Dat moet goed worden geanalyseerd met alle betrokkenen en passen bij de doelstellingen die zijn geformuleerd.

De heer **Kleiterp**: Ik reageer op de vraag van de heer Van Ojik of ik gezegd heb: laat ons dat maar doen. Ik heb dat niet gezegd tegen de minister. Ik ben nog steeds heel benieuwd wat het fonds gaat beogen en dan kan ik pas beoordelen of en hoe de FMO dat kan doen. Het is belangrijk om uit te leggen wat de FMO doet, want ik begrijp dat zulks behulpzaam kan zijn. In 2012 hebben wij 1,2 miljard euro aan financieringen verstrekt aan bedrijven in ontwikkelingslanden. Het overgrote deel waarmee het Nederlandse bedrijfsleven te maken heeft gehad, is het FOM-programma. Er zijn tegenwoordig twee FOM-programma's. Het ene is een borgstellingsregeling van het ministerie van Economische Zaken en het andere is net opgericht, namelijk FOM/OS en dat is niet gebonden aan Nederlandse bedrijven. Wij kijken daarbij vooral naar Nederlandse initiatieven. Het FOM/OS is niet exclusief voor Nederlandse bedrijven. 40% tot 50% van wat wij doen, ongeveer 600 miljoen euro, wordt geïnvesteerd in het Nederlandse mkb via banken in de landen aldaar. Wij financieren zo'n 300 banken in zo'n 50 ontwikkelingslanden. De banken die wij financieren, zijn gericht op het midden- en kleinbedrijf. Mevrouw Maij zegt dat er een vraag is van 1,5 biljoen euro. Dat klopt, maar dat wil nog niet zeggen dat je die vraag op een revolverende manier kunt beantwoorden. Wij wijzen ook financieringen af. Wij geloven soms niet in de haalbaarheid van voorstellen die voor het FOM komen. Wij zijn ervoor opgericht om daarin een selectie te maken. Je moet de infrastructuur opbouwen via het versterken van banken en private-equityfondsen aldaar, want je moet een lokale infrastructuur hebben om het uit te zetten. Dat kun je met een hoog risico doen. Wij managen voor de Nederlandse overheid het MASSIF-fonds, waarin op dit moment meer dan 300 miljoen euro zit. Dat is helemaal gericht op het mkb. Wij nemen daarmee hoge risico's, hoger dan die wij op onze eigen balans nemen. Dat fonds is ongeveer revolverend. Het maakt een rendement van circa 1%. Als je nog meer risico's wilt nemen, gaat dat automatisch ten koste van de revolverbaarheid. Daar zit een spanningsveld dat moet worden erkend. Je kunt niet zomaar heel hoge risico's nemen en denken dat het geld wel terugkomt. Dat is niet onze ervaring. Het gaat om de lokale infrastructuur aldaar om het mkb daar te bereiken.

Er is gevraagd naar het Nederlandse mkb. Onze ervaring met het FOM en de borgstellingsregeling is dat wij 15 miljoen tot 20 miljoen euro per jaar investeren in 20 tot 25 bedrijven. Wij doen dat al zo'n 15 jaar. Wij werken nauw samen met de Rabobank en wij zijn ook bezig met ABN AMRO en ING om de netwerken van die banken te bereiken, om zo veel mogelijk bedrijven kennis te laten nemen van deze faciliteit. Je kunt dat misschien met 50% optoppen, maar niet zomaar verdrie- of verviervoudigen. Wij hebben onlangs een onderzoek gedaan in Mexico en Brazilië. Daar zijn meer dan 600 bedrijven actief. De bedrijven die in aanmerking komen voor de faciliteiten die nu beschikbaar zijn, zijn echter op een of twee handen te tellen. De vraag vanuit het Nederlandse mkb is naar onze mening niet heel groot.

Ik heb nergens gelezen dat het de bedoeling was om het fonds in drie jaar revolverend te krijgen en al het geld terug te krijgen. Het moet in drie jaar uitgezet worden. Bij een langetermijnfinanciering is een langere tijd nodig om het geld terug te krijgen. Het is heel belangrijk om een heldere doelstelling te formuleren die verder gaat dan alleen een definitie van de eindbestemming: het Nederlandse mkb, het mkb daar en het exportterend mkb. Wat willen wij bereiken? Laten wij de overlap tussen het

Nederlandse belang en het belang van de landen daar, die er zeker is in die waardeketens, centraal stellen.

De heer **Quaedvlieg**: De heer Van Ojik heeft gevraagd naar de ontwikkelingsrelevantie en vraagt of gebonden hulp niet duurder is. Je zet een proces op waarbij je aan de ene kant uitgaat van de vraaggerichtheid van het fonds en aan de andere kant aansluit bij de in Nederland aanwezige expertises in een aantal topsectoren op gebieden die relevant zijn voor de ontwikkeling in een aantal landen. Dan kun je heel goed tot een selectie komen, waarbij je zowel uit het oogpunt van ontwikkelingsrelevantie als uit het oogpunt van het belang voor het Nederlandse bedrijfsleven tot een goede afweging kunt komen en waarbij je beide belangen dient. Uitgaande van de comparatieve voordelen van het Nederlandse bedrijfsleven in het proces, krijg je zonder dat er sprake is van formele binding een lijn naar het Nederlandse bedrijfsleven die uiteindelijk in het belang is van de ontwikkelingslanden. In de evaluaties van een aantal programma's, in het bijzonder PSOM, ORET en destijds de LCL's, is steeds aangetoond dat er sprake was van ontwikkelingsrelevantie. Er zijn dus wel degelijk evaluaties gehouden op dit gebied. Het is niet zo dat dit nooit geëvalueerd is.

De heer Hoebink zegt dat je dit nieuwe programma zou moeten voorleggen aan de OESO. Dat moet je sowieso doen, maar op dit moment loopt er in de OESO ook een discussie over de DAC-criteria om te bepalen wat officiële ontwikkelingshulp is. De vraag daarbij is of je die criteria niet breder moet stellen, omdat de financieringsstromen naar ontwikkelingslanden en de verhouding tussen die stromen totaal anders is geworden. In de tijd waarin die criteria werden opgesteld, was ontwikkelingshulp een buitengewoon belangrijke bron voor veel landen. Op dit moment spelen investeringen, private actoren, remittances en andere zaken een heel belangrijke rol in het totaalpakket financiering dat naar ontwikkelingslanden gaat.

Mevrouw De Caluwé vraagt naar de behoefte van het mkb. Zij zegt dat de bedrijven eigenlijk niet willen en vraagt of het geen onderuitputting wordt.

Mevrouw **De Caluwé** (VVD): Dat is niet mijn mening, maar dat is wat ik hoor.

De heer **Quaedvlieg**: Ik denk dat er wel degelijk ruimte is voor het mkb om te investeren in ontwikkelingslanden en dat gebeurt ook. Dat is echter wel een beperkte ruimte. Het is niet zo dat je, gelet op de moeilijkheid van ontwikkelingsmarkten, een massale stroom van mkb kunt verwachten. Je moet goed beslagen ten ijs komen en weten wat je wilt. Het is dus belangrijk om de groep bedrijven die van dit fonds gebruik kan maken, breder te stellen. Je moet zowel grote als kleine bedrijven meenemen en zowel het Nederlandse als het lokale bedrijfsleven.

De heer Sjoerdsma en mevrouw Mulder vragen naar de bestemming van dit fonds. Ik sluit aan bij de heer Van Lin. Uiteindelijk moet de bestemming zijn om de toegevoegde waarde te creëren in de capaciteit in ontwikkelingslanden en om de economie op gang te brengen. Dat is de ontwikkelingsrelevantie waar het hier om gaat. De heer Sjoerdsma vraagt of er voldoende vraag is vanuit het mkb. Ik denk dat je dat breder moet stellen om te zorgen dat dit fonds volledig en ontwikkelingsrelevant wordt benut.

De heer **Scherjon**: Het revolving fund hoeft niet te worden ondergebracht bij de Rabobank, maar wij zouden wel graag een relatie willen zien tussen een deel van het fonds en revolverende fondsen die wij hebben. Wij zien dat wij kleinere bedragen kunnen investeren in kleine bedrijven in Nederland die in ontwikkelingslanden iets willen doen. Dat is niet alleen puur economisch gedreven, het kan ook om andere argumenten gaan. Wij willen heel graag met kleinere participaties zorgen dat bedrijven hun

internationale verantwoordelijkheid kunnen nemen. Dat geldt voor bedrijven hier en ook voor bedrijven daar. De revolving funds die wij kennen, maar ook die van anderen, willen wij daartoe graag in staat stellen.

De vraag over de financieringsbehoefte van 1,5 biljoen euro is deels beantwoord door de heer Kleiterp. Ik geloof dat door het versterken van lokale banken in zich ontwikkelende landen die financieringsbehoefte beter gecoverd kan worden. Daarom zet de Rabobank enorm in op het versterken van lokale partnerbanken, met expertise van collega's van mij en ook met een deel van de funding.

Mevrouw De Caluwé vraagt naar het spanningsveld tussen risicovol en renderend.

Het is logisch dat het rendement lager is als het risico toeneemt. Ik wijs erop dat de minister in de nota heeft geschreven dat zij technische assistentie buiten het fonds wil houden. Daarin zie ik de oplossing. Je kunt meer risico nemen door technische assistentie in te zetten. Dat doen wij ook. Wij stoppen heel veel energie in afspraken met de ILO over trainingen van ondernemers, want door ondernemers in zich ontwikkelende landen te trainen, verminder je het risico. Daarom zijn wij groot voorstander van het buiten het fonds houden van de technische assistentie. De Rabobank doet de cacao keten in Ivoorkust. Daar financieren wij kleine boeren, small holders. Wij houden de hele keten in de gaten tot en met de cacao die in Nederland wordt gekocht. Wij letten op allerlei guidelines die al zijn genoemd en wij geloven heel sterk in de totale keten van kleine boer tot eindgebruiker.

De heer **Hoebink**: Binding heeft niet alleen een prijsopdrijvend effect, maar stelt ook de aanbodzijde van de economie van het donorland voorop. Dan is het nog maar de vraag – de heer Engel gaf daarvan al een voorbeeld in de vorige ronde – of wat het gevende land aan te bieden heeft, past in de sector in het ontwikkelingsland. Mevrouw De Caluwé weet dat als geen ander, want de bekendste studie daarover is van de heer Jepma, een partijgenoot van mevrouw De Caluwé. De aanbodzijde voorop is het grote probleem. Dat blijkt ook uit de twee grote evaluaties die IOB/IOV heeft gedaan over het LCL-programma en het ORET-programma. In mijn ogen waren die allebei uitermate negatief. Wellicht denkt de heer Quaedvlieg daar anders over.

Ik heb opgemerkt dat de investeringsinstrumenten nooit geëvalueerd zijn op de sociaaleconomische effecten van die investeringsinstrumenten en de projecten die daaruit werden gefinancierd in ontwikkelingslanden. Ik ben een voorstander van een investeringsfonds, maar ik vind dat daarin opgenomen moet worden dat de verschillende investeringsinstrumenten goed moeten worden geanalyseerd en geëvalueerd en dat die worden ondergebracht in één duidelijk overheidsetiket. Ik ben er ook voorstander van dat dit bij de FMO wordt ondergebracht.

De discussie over het Helsinki package bij de OESO gaat niet over het oprekken van de DAC-criteria van wat nu ODA is. Die discussie gaat al vanaf 1992 over de vraag of de rijke landen een aantal instrumenten niet moeten gebruiken als zij hun export willen bevorderen. Daaronder valt bijvoorbeeld de OESO-conventie over corruptie. Het is een heel pakket maatregelen dat is afgesproken binnen de OESO, waaronder ook binding van de hulp valt. Dat element van binding van de hulp, dat heel sterk in het voorstel van het fonds zit, moet in mijn ogen aan de OESO worden voorgelegd.

DEELSESSIE 4 (17.00 UUR–17.55 UUR)

Speerpunten

De volgende deskundigen zijn aanwezig: Thomas de Man, Non-Executive Director, Special Representative of CEO for Africa Projects Heineken N.V., Hedwig Bruggeman, directeur Agri-ProFocus, Jan Gruiters, algemeen directeur IKV Pax Christi, Elisabeth van der Steenhoven, directeur WO=MEN, en Alert van den Ham, algemeen directeur SNV.

De heer **De Man**: Allereerst spreek ik uit dat ik blij ben met de nota van de minister. Ik vind deze goed leesbaar en heel evenwichtig. Mijn taak vanmiddag is te spreken over voedselzekerheid. In de nota staat al dat het een mondiaal vraagstuk is. Nadat wij alle belangstelling van landen voor mineralen, energie en andere zaken hebben waargenomen, wordt Afrika nu ook gezien als een continent waar voedselschaarste kan worden opgelost. Ik spreek dan vooral over China, India, Japan en Korea. We gaan dan van een extractie van mineralen naar een extractie van landbouwproducten. Vaak wordt er geen waarde aan deze producten toegevoegd op het continent. Met andere woorden: de boeren worden wel aan het werk gezet, maar vaak heel grootschalig. Het leidt niet tot een grote hoeveelheid banen.

Nederlandse bedrijven en kennisinstellingen hebben een heel grote kennis en ervaring op het gebied van agrifood, zuivel, poultry, tuinbouw, zaden, logistiek en water. De kennistechnologie maar ook de implementatiekunde is heel groot. Men doet dat in samenwerking met lokale partners. Daarnaast hebben de Nederlandse ngo's, zoals Agri-ProFocus, een grote rol gespeeld. Praktijkervaring op dit gebied bestaat bij internationals zoals Heineken, Unilever en Friesland Campina. Ook de horticultuur is zeer actief, net als de ngo's. Specifiek zijn er uitgebreide ervaringen opgedaan met het opzetten van integrale ketens, zich uitstrekkend van gewasverbouw tot de verwerking ervan tot tussen- of eindproduct voor zowel de lokale markt als de export. Ik heb zelf binnen Heineken veel ervaring met gewasverbouw van mais, rijst, cassave en gerst. Er wordt heel veel gebruikgemaakt van bestaande ontwikkelingsinstrumenten en verder wordt er veel gewerkt met lokale partners en ngo's. Het is goed om de vraag te stellen of een en ander gekwantificeerd is. Ik refereer dan aan een ngo genaamd Triple Value, die uitgebreide economische impactanalyses heeft gemaakt van dit ketenproject. Men kwam daarbij tot de conclusie dat er voor 1 fte in het bedrijf 40 mensen werkzaam waren buiten het bedrijf. Daarnaast werd voor de landen een grote hoeveelheid belastinggelden opgebracht. Het gaat dan om landen als Sierra Leone, Rwanda, Burundi, Nigeria, Ethiopië en DRC, voorwaar niet de meest gemakkelijke landen. Deze Nederlandse aanpak is heel succesvol gebleken en kan herhaald worden op andere gebieden. Ik spreek dan bijvoorbeeld over de zuivelketens en de poultryketens. Bij die ketens kunnen veel midden- en kleinbedrijven in consortia worden samengebracht. Dat kan met een lead-bedrijf, maar ook met een aantal mkb-bedrijven samen. Het gaat om spermaverstrekking, rassenselectie, kruising, diervoedsel, stallen, behuizing, melkcollectie, verwerking, slachten, distributie, marketing et cetera. Er komen heel veel activiteiten aan te pas, evenals de opleiding. Veel mkb-bedrijven hebben deelkennis op deze gebieden. Ook het samenbrengen van activiteiten in door Nederland opgezette businessparken kan werken. Ik hoorde dat het een probleem is hoe je het mkb kunt brengen naar het Afrikaanse gebied. Als je een businesspark creëert waarin alle infrastructuur en voorwaarden zijn verricht, kan het mkb in samenwerking met het lokale mkb daar een shop opzetten.

Dan kom ik bij een dilemma. De afgelopen jaren is er door Nederland en ook internationaal veel geïnvesteerd in wat wij noemen «the enabling

environment». Dit heeft geleid tot een verbeterd investeringsklimaat, maar de verwachting dat dit automatisch heeft geleid tot investeringen van bedrijven is niet of minder bewaarheid dan gedacht. Gebrek aan financiering van bedrijven is hierbij het grote probleem. Daarom ben ik blij dat het investeringsfonds er nu is. Het voordeel is dat de Nederlandse bedrijven die hier aan het werk komen, doordrongen zijn van de mvo-criteria.

Met de genoemde bedrijfsmatige ketenaanpak kan een belangrijke bijdrage worden geleverd aan het lokale bedrijfsleven, maar ook het Nederlandse bedrijfsleven profiteert ervan mee en dat is belangrijk. Het leidt tot hoogwaardige, duurzame voedselproductie. Ketenaanpak heeft nog een groot voordeel. Je kunt de projecten herhalen in vele andere landen, dus de kennis is niet weg. Het financieringsfonds kan hierbij een uitstekende rol spelen.

Mevrouw **Bruggeman**: Hartelijk dank voor de uitnodiging. Als directeur van Agri-ProFocus hecht ik eraan dat het een samenwerking betreft tussen ngo's, maatschappelijk middenveld, boerenorganisaties, bedrijven, kennisinstellingen en overheid. Ik dank de heer De Man voor zijn complimenten. Hij refereerde aan een deel van de ngo's dat samen met Heineken hierin optrekt. Juist het bundelen en slim verbinden van kennis, kunde en investeringen staat voor ons centraal. Die aanpak is nu breed geaccepteerd. Dat was vijf jaar geleden wel anders. Dit is de nieuwe lijn die is ingezet.

Agri-ProFocus richt zich op ondernemende boeren, mannen en vrouwen in opkomende landen, die de ambitie hebben om voedsel voor de markt en voor hun families te produceren. Zij hebben vaak een te beperkt netwerk, kennisniveau en financieel kapitaal om dat alleen te realiseren. Het is dan ook toe te juichen dat in de nota van minister Ploumen het speerpunt voedselzekerheid gehandhaafd blijft. De genoemde ambities vormen een mooi raamwerk voor duurzame ontwikkeling en daaraan bouwen wij graag mee. De minister onderstreept het belang van lokale producenten, vooral vrouwen, in het kader van investeren in voedselzekerheid. Wij verwachten echter meer inzet van de minister op de volgende vier punten.

1. Wij constateren dat de grote aandacht in het Nederlandse beleid voor internationale handelketens niet in balans is met de rol die lokale en regionale voedselketens spelen in het verbeteren van voedselzekerheid. De grote groei van 9 miljard mensen in 2050, al enige malen genoemd, zal voor 49% in Afrika plaatsvinden en voor 41% in Zuidoost-Azië. De voedselvraag zal dramatisch stijgen in deze continenten. Dat biedt een grote kans voor Afrikaanse boeren en het mkb en daarmee ook voor het Nederlandse bedrijfsleven. Dan moeten die markten echter wel gaan functioneren.
2. De bezuinigingen op het doorsnijdende thema «goed bestuur» zijn fors. Voor voedselzekerheid is inzet op goed bestuur echter te allen tijde essentieel, vooral met betrekking tot land en landrechten voor boerinnen en boeren. Laten wij niet vergeten dat land bij uitstek het onderpand is om een lening te krijgen. Landgebruiksrechten zijn noodzakelijk om duurzame langetermijninvesteringen te doen. Vorige week vertelde onze coördinator uit Rwanda nog hoezeer het werk van het Nederlandse kadaster daaraan concreet had bijgedragen. De vrijwillige richtlijnen van de VN inzake land geven heldere en concrete handvatten voor verbetering van nationale beleidsagenda's ten aanzien van voedselzekerheid. Waarom worden deze niet genoemd in de nota? Wij vragen de minister om te komen met een plan van aanpak voor de implementatie van deze richtlijnen voor zowel het voedselzekerheidsbeleid als in coherentie met het handels- en investeringsbeleid.

3. Wij zijn blij met de duidelijke erkenning dat wetenschappelijke kennis en vooral de overdracht en inbedding daarvan cruciaal is voor de uitvoering van het beleid. Jammer genoeg komt het agrarisch beroepsonderwijs, dat cruciaal is voor primaire productie, verwerking en handel, niet of nauwelijks aan bod. Ik ben het zo vaak tegengekomen in het veld: prachtige programma's, ideeën en vooral veel bevlogen managers, maar geen mensen die de boer of de markt opgaan. Natuurlijk kunnen wij zeggen dat de landen zelf moeten investeren, maar als wij in PPP's aan de slag gaan op het gebied van landbouw, voedselzekerheid en dergelijke, moeten wij dit meenemen. Wij hebben vakmensen nodig en geschoolde jonge boerinnen en boeren die werkelijk het verschil kunnen maken. Hoe gaan wij in 2050 wereldwijd 9 miljard monden voeden, als de jeugd van vandaag niet de boerinnen, boeren en ondernemers van morgen kan of wil zijn en dit niet echt als een vak of een beroep ziet? Daarom dringen wij er bij de minister op aan om in haar beleid investeringen in agrarische scholing voor jongeren een duidelijke plaats te geven en er middelen aan toe te kennen.
4. Er is al veel gezegd, maar ik wil nog enkele woorden spreken over het revolving fund. Boerinnen, boeren en hun organisaties zijn de grootste investeerders in de landbouw in opkomende landen. Het zal dan ook niemand verbazen dat toegang tot externe financiering voor kleine ondernemers een probleem is, niet alleen hier in Nederland, maar ook daar. Juist Nederland zou met dit nieuwe fonds koploper kunnen zijn en initiatief kunnen nemen. Zo is ook Nederland groot geworden in zijn landbouw.

Er is aangegeven dat wij keuzes moeten maken en er is veel gesproken over internationale handelsketens. Ik dring er voor het Dutch Good Growth Fund op aan om aan te sluiten bij de lokale voedselproductie. Daar liggen de kansen. Wie zelf wel eens in Afrika door een supermarkt heeft gelopen, ziet dat alle producten die er liggen, komen uit Arabische landen of uit China. Ze zijn niet in Afrika geproduceerd. Praat eens met een mkb'er, een boer of een corporatie die zijn producten wil afleveren aan de supermarkt. Probeer maar eens een doos of een zakje te vinden waar de producten precies in kunnen en dat lokaal wordt geproduceerd. Het karton wordt zelfs geïmporteerd. Er zijn enorme kansen die momenteel niet door het lokale mkb kunnen worden opgepakt om verschillende redenen die vandaag zijn genoemd. De kennis en kunde van de Nederlandse bedrijven kunnen daarin een grote rol spelen.

Ik rond af. Mijn vier punten zijn: focus van onze Nederlandse inzet op lokale en regionale voedselketens, een plan van aanpak voor de implementatie van de vrijwillige richtlijnen van de VN met betrekking tot land, investeren in agrarisch beroepsonderwijs en het Dutch Good Growth Fund inzetten op lokale capaciteitsversterking en toegang tot financiering voor ondernemende boeren en boerinnen en het mkb.

De heer **Gruiters**: Eigenlijk had hier een van de 1,5 miljard mensen moeten zitten die leven in fragiele staten in conflictgebieden, die intens verlangen naar en recht hebben op een veilig en menswaardig bestaan, die geen enkel uitzicht hebben op een van de Millennium Development Goals. Dat zou centraal moeten staan bij de invulling van het speerpunt veiligheid en rechtsorde. Wat de wereld verdient, zeker, maar wat deze mensen verdienen is een veilig en menswaardig bestaan.

Ik probeer te spreken vanuit dat perspectief en zal een aantal wensen uitspreken.

1. Ook de speerpunten ontkomen niet aan bezuinigingen. Dat is jammer, maar begrijpelijk. Het valt mij op dat op het speerpunt veiligheid en rechtsorde disproportioneel wordt bezuinigd. In een allerlaatste stadium is er nog eens 30 miljoen euro extra bezuinigd. Als veiligheid

- de pre-conditie is voor ontwikkeling, is dat vreemd. Natuurlijk kan dat te maken hebben met het budget voor internationale veiligheid, maar dan stel ik de minister en de Kamerleden voor om, als er onderbesteding is op het budget internationale veiligheid, die onderbesteding te laten toevloeien naar het speerpunt veiligheid en rechtsorde.
2. De minister wil een bijdrage leveren aan een mondiale ontwikkelingsagenda. Nederland kan een voorhoederol spelen bij het internationale pleidooi om ervoor te zorgen dat citizen's security, de veiligheid van burgers, op de post MDG-agenda terecht komt. Er is weerstand tegen, maar Nederland kan een voorhoederol spelen door aan te sluiten bij de new deal en door VN-resolutie 1325 als een extra impuls te gebruiken om de veiligheid van burgers, van vrouwen, op deze agenda te krijgen, ondanks de politieke spanningen die dat misschien oproept.
  3. Ik zal niet veel zeggen over het budget voor internationale veiligheid. Het recht op de veiligheid van burgers en de bescherming van burgers zijn belangrijk. Laten wij voorkomen dat het budget internationale veiligheid een soort budgettaire stoplap wordt. De Kamer moet erop toezien dat er nieuwe initiatieven komen en dat er niet alleen gaatjes gestopt worden.
  4. Het revolverend fonds moet niet alleen worden opgetuigd met instrumenten en met regels. Het moet ook een doel hebben. Wat is er in fragiele staten nodig? Kortweg drie zaken: veiligheid, recht en banen. Het zou een goed idee zijn om een deel van het revolverend fonds in te zetten voor het creëren van werkgelegenheid, uitgerekend in die fragiele staten waar hoge risico's worden gelopen. Dat lijkt mij een enorme uitdaging. De minister wil bijdragen aan beleidscoherentie. Zij onderstreept het belang van de OESO-criteria en de UN Guiding Principles on Business and Human Rights. Daarmee zijn wij ontzettend blij. Vooral in fragiele staten zijn er echter risicosectoren, in het bijzonder op het gebied van strategische grondstoffen, mijnbouw en olie. Het kan soms noodzakelijk zijn dat de minister iets meer vraagt dan vrijwilligheid: verplichte due diligence. Ik wijs erop dat na anderhalf jaar dialoog met de Nederlandse energiemaatschappijen diezelfde energiemaatschappijen nog steeds niet transparant willen zijn over de vraag waar zij hun kolen vandaan halen, uit welke mijn zij hun kolen betrekken. Dat zegt wel wat. Coherentie moet ook plaatsvinden op het gebied van veiligheid. Is de minister bereid om samen met minister Timmermans te werken aan protection of civilians als onderdeel van het toetsingskader? De minister praat mee over het internationale veiligheidsbeleid. Wordt human security daarin verankerd? Is de minister bereid om bij uitzending van Nederlandse militairen te pleiten voor een rapportage over burgerslachtoffers? Er zijn mogelijkheden die niet veel geld kosten, maar die wel een bijdrage kunnen leveren aan coherentie, ook op het gebied van veiligheid.
  5. De minister pleit voor waakhonden, watchdogs, die regeringen en bedrijven in de gaten moeten houden. Ik vind dat goed en het is nodig. Watchdogs worden echter soms ook gebeten, niet zozeer door staten, maar wel door ondernemingen die in het nauw worden gedreven. Die zullen alles in het werk stellen en alle juridische instrumenten gebruiken om ngo's te betichten van smaad. Is het een idee dat de minister, naast het accountability fund, ook een soort resilience fund opricht, een fonds waarbij ngo's aanspraak kunnen maken op juridische steun? Die steun wordt noodzakelijk als je echt een watchdog bent.

Mevrouw **Van der Steenhoven**: Van harte bedankt voor jullie alertheid en oplettendheid na zestien presentaties. Omwille van de tijd zal ik mijn schriftelijke bijdrage niet herhalen, noch hetgeen al eerder is gezegd door collega's.

Enkele dagen geleden vond de algemene ledenvergadering plaats van het WO=MEN Dutch Gender Platform, een netwerk van 140 ontwikkelings- samenwerkingsorganisaties, waaronder Hivos, Oxfam Novib, militairen, bedrijven, ondernemers, kennisinstellingen en diasporaorganisaties. Daarin was de conclusie: een pluim voor de minister en een pluim voor de Tweede Kamer. Dit is een slimme nota. Het is slim om te investeren in vrouwenrechten, in gender, in Seksuele en Reproductieve Gezondheid en Rechten (SRGR) en hiv/aids. Waarom? Juist de inzet op vrouwen stimuleert de economische groei. De Wereldbank heeft net berekend dat, als mannen en vrouwen dezelfde beroepen zouden kunnen uitoefenen, de productie met 25% zou stijgen.

In Afrika zal de bevolking de komende 40 jaar verdubbelen. Die gaat van 1 miljard naar 2 miljard. SRGR- en hiv/aids-beleid is ontzettend hard nodig. Daarom is ons advies: integreer aandacht voor vrouwenrechten en SRGR in het hele beleid.

Ik noem drie aandachtspunten.

1. Handelsbeleid. De 100 grootste multinationals hebben vrouwenrechten gekozen als het grootste speerpunt, omdat vrouwen 51% van de bevolking vormen. Zij zien vrouwen en vrouwenrechten als de belangrijkste game changers voor een nieuwe economie. Ook kom je met vrouwen tot een ander soort economisch beleid. Wij ergeren ons allemaal aan het beleid van sub-Sahara Afrika en West-Sahel, waar er enorme honger is en tegelijkertijd voedsel wordt geëxporteerd. Als er meer vrouwen aan de macht waren – dat zie je aan de voorbeelden van India en Brazilië – zouden er andere economische besluiten worden genomen. Voor de nota van minister Ploumen betekent dit aandacht voor vrouwenrechten in het hele handelsbeleid, niet alleen bij maatschappelijk verantwoord ondernemen, maar ook economische diplomatie, handel en handelsmissies naar Marokko, Turkije en China. Zorg dat het revolverend fonds zich ook richt op female entrepreneurs. Het is een aanmoediging en een waarschuwing. Over enkele weken zal een Nederlands garnalenpelbedrijf worden aangeklaagd bij de OECD, omdat vrouwen daar op een extreme manier worden uitgebuit. De ervaring leert dat vrouwen in vrijhandelszones kwetsbaar zijn. Beoordeel de projecten dus niet volgens een platte turflijst met de vraag hoeveel vrouwen daarmee worden bediend of daaraan meedoen, maar kijk naar de impact: doe het slim. Er moet worden ingezet op de ILO Decent Work Agenda.
2. Veiligheid. Ook hier is integratie van vrouwenrechten in het brede beleid belangrijk. We hebben ervaringen met Liberia, het Grote Merengebied, Israël en Palestina. Vrouwen zijn agents of change en early warners. Zij zorgen ook voor een paradigmaverandering: van een geweldspiraal overstappen naar transformatieve justice, waarin je kijkt naar de oorzaken van een conflict. Voor de nota van minister Ploumen betekent dit aandacht voor vrouwenrechten in het brede veiligheidsbeleid, ook bij de NAVO, disaster risk reduction, SSR veiligheidsbeleid. Inzake het landenbeleid heb ik een korte opmerking over vrouwenrechten. Men moet zich niet beperken tot de prioriteitslanden. De voorbeelden in de MENA-regio laten zien dat je nooit van tevoren weet wanneer er extra moet worden ingezet op vrouwenrechten. Laten wij wel zijn: vrouwenrechten, SRGR en hiv/aids spelen overal.
3. Vrouwenrechten en SRGR zijn complementair, maar niet inwisselbaar. Over SRGR ligt er een duidelijke beleidsbrief van het ministerie. Daaraan is budget gekoppeld. Het is nu zaak om de ambitie van deze nota uit te voeren zoals is toegezegd. Het is geweldig om vrouwenrechten als speerpunt te kiezen. Zorg ervoor dat het ministerie kennis kan bundelen en een women power hub wordt, een motor, een watchdog voor vrouwenrechten wereldwijd. Wij weten immers dat het niet vanzelf gaat gebeuren. Je hebt een continue kracht en aanjager

nodig van zo'n women power hub om te zorgen dat vrouwenrechten niet van de agenda verdwijnen.

Mijn conclusie is dat vrouwenrechten moeten worden geïntegreerd in het hele beleid. De minister en anderen hebben gelijk: het is slim om 51% van de wereldbevolking erbij te betrekken.

De heer **Van den Ham**: Hartelijk dank voor het feit dat ik bij het scheiden van de markt de gelegenheid krijg om iets over water en sanitatie te zeggen. Ik had willen beginnen met de uitspraak dat het speerpunt water de moeder van alle speerpunten is, maar gezien de passie waarmee de vorige speerpunten op tafel zijn gelegd, aarzel ik daarover. Niettemin is water heel belangrijk voor de voedselzekerheid. 70% van het zoet water wordt gebruikt voor de landbouw. Gezien de uitdagingen in de landbouwsector moeten wij heel slim omgaan met de beperkte hoeveelheid water. Als er waterschaarste is, komen er conflicten tussen landen en binnen landen. Ook op het gebied van vrouwenrechten is water van het grootste belang. Het zijn immers meestal de vrouwen en de meisjes die moeten zorgen voor het water. Zij moeten er vaak kilometers voor lopen. Sanitaire voorzieningen zijn voor iedereen belangrijk, maar met het oog op waardigheid zijn die voor vrouwen nog net iets essentiëler. Wij zien wereldwijd de participatie in onderwijs omhooggaan als er voldoende sanitatievoorzieningen op scholen worden gebouwd. Alle reden dus om met water aan de slag te gaan. Er is grote waardering voor het feit dat de minister dit speerpunt op de agenda houdt.

De notitie is vrij mager in het aangeven van de uitvoeringsmodaliteiten. Daarom probeer ik in drie punten aan te geven waaraan wij aandacht moeten besteden. Dat is niet zozeer gebaseerd op wat de minister in deze notitie heeft gezet, als wel op wat je wereldwijd tegenkomt op het gebied van water en sanitatie.

1. Maar al te snel wordt er toevlucht gezocht tot de constructie, de hardware, de waterpomp. Het is natuurlijk fantastisch als je in een droog gebied na enkele maanden noest werken een waterpomp hebt waaruit helder water komt. Tegelijkertijd weten wij dat er in Afrika 300.000 pompen werkloos staan. Dit betekent niet alleen dat een investering van 1 miljard euro down the drain gaat, maar ook dat 300.000 groepen mensen geen toegang hebben tot water, waarin dat wel beloofd was. Wij kennen allemaal de voorbeelden van de toiletvoorzieningen die zijn omgebouwd tot kippenhok of opslagterrein. Er bestaat een soort voorliefde voor bouwen. Dan kun je heel gemakkelijk je doelstellingen aftikken: weer zoveel mensen voorzien van voorzieningen alleen door hun een stukje hardware in het vooruitzicht te stellen. Eigenlijk gaat het natuurlijk om gedragsveranderingen. Mensen moeten het waarderen dat er voorzieningen zijn die moeten worden onderhouden. Zij moeten weten dat het verstandig is om na de toiletgang de handen te wassen en om te zorgen voor een aantal basisvoorzieningen. Dat klinkt heel logisch, maar in de praktijk blijkt het niet zo te zijn. Ons eerste zorgpunt is dus dat de constructie gepaard moet gaan met een softwarecomponent die ertoe moet leiden dat mensen niet alleen de faciliteiten waarderen maar die ook gaan gebruiken. Overheden zijn heel belangrijk bij de voorziening van publieke goederen, waaronder water, maar ze zijn niet de meest efficiënte gedragsveranderaars. Datzelfde geldt voor het bedrijfsleven. Maatschappelijke organisaties hebben dus een grote rol te spelen.
2. Dit punt heeft ook met de constructie te maken, maar meer in technische zin. Er wordt heel snel geconstrueerd en dan keren degenen die daarvoor verantwoordelijk waren hun rug naar het programma. Zo zit het niet in elkaar. Er is een heel organisatorisch raamwerk nodig rond de constructie, dat ervoor zorgt dat de faciliteiten ook in de toekomst blijven functioneren. Voor waterpompen moeten bijvoorbeeld onderdelen worden aangeleverd. Toiletten

worden gevuld, maar moeten ook leeggemaakt worden. De inhoud moet niet bovenstrooms in de rivier worden gekieperd, waardoor de inspanningen die zijn gedaan om het klimaat te verbeteren, onmiddellijk teniet worden gedaan.

3. In de watervoorziening hebben wij goede ervaringen opgedaan met public-private partnerships. De betrokkenheid van Nederlandse bedrijven, drinkwaterbedrijven maar ook de corporate sector, is redelijk positief uitgevallen. Dat beperkt zich echter tot de grote steden. Daar is voldoende schaal, daar is een technologische uitdaging en daar is de capaciteit om te betalen. De bottleneck zit in de kleinere steden en het platteland. Daar zijn Nederlandse bedrijven niet zo goed in. Dat is gecompliceerd en zij hebben daar niet veel ervaring. Het pleidooi is om daar het bedrijfsleven bij te halen. Wij denken dat zulks noodzakelijk is voor het duurzaam economisch functioneren van die sector. Men moet zich daar richten op de betrokkenheid van het lokale bedrijfsleven in lokale public-private partnerships.

Mevrouw **Maij** (PvdA): Ik kan het niet laten om te zeggen dat ik het ontzettend fijn vind dat de gender balance aan de andere kant van de tafel nu wat beter is. Aan deze kant zitten wij nu wel heel ruim. Wij spreken nu over het grootste deel van het budget voor ontwikkelingssamenwerking. Ik begrijp dat wij veel discussiëren over datgene wat nieuw is, maar het grootste deel van het budget gaat naar de speerpunten en de thema's die zojuist zijn besproken.

Mevrouw Bruggeman zegt dat het binnen haar sector heel belangrijk is dat men aan de slag gaat met beroepsonderwijs en goed bestuur. Ik kan mij voorstellen dat het voor de andere speerpunten net zo belangrijk is, bijvoorbeeld onderwijs dat is gericht op water en sanitatie en onderwijs dat is gericht op seksuele gezondheid. Hetzelfde geldt voor goed bestuur. Zij noemt de kadasters, maar ik kan mij voorstellen dat bij water en sanitatie niet alleen het lokale bedrijfsleven maar ook lokale overheden een belangrijke rol kunnen spelen. Ik hoor graag haar reactie.

Mevrouw **De Caluwé** (VVD): Het is lastig om alle speerpunten in één sessie te behandelen. Ik ben blij te vernemen dat aan deze tafel niemand de speerpunten in twijfel trekt. Ik hoor grote instemming met de speerpunten die zijn gecontinueerd nadat zij al gekozen waren door de vorige staatssecretaris. Er wordt veel nadruk gelegd op de keten. De heren Van den Ham en De Man spraken erover. De heer Van den Ham zegt terecht dat het platteland enigszins achterloopt qua interesse en mogelijkheden om daar iets te doen aan latrines en waterfaciliteiten. Hij zegt dat het moeilijk is om het bedrijfsleven ervoor te interesseren. Hoe zou het volgens hem mogelijk zijn om dat wel voor elkaar te krijgen?

Mevrouw Van der Steenhoven spreekt over de vrouwenrechten. Vrouwen als agents of change hebben wij gezien in Liberia, waar zij door een staking ervoor hebben gezorgd dat er eindelijk een akkoord kwam om de oorlog te beëindigen. Wij zien echter ook vaak dat kleine boertjes vrouwen zijn. Vrouwen hebben vaak zeer kleine ondernemingen of zijn eigenlijk alleen maar binnen het huishouden ook nog aan het ondernemen. Hoe betrekken wij deze vrouwen bij het handelsbeleid? Ik spreek dan niet over de dames in Nairobi die fantastische bedrijven kunnen opzetten, maar over de vrouwen op het platteland. Hoe kunnen zij zich verenigen en iets bijdragen?

De heer **Sjoerdsma** (D66): Ik zie hier vijf speerpuntsupporters. Er is overeenstemming over dat de speerpunten belangrijk zijn. Als wij iemand met een sterk onderwijshart hadden uitgenodigd, hadden wij waarschijnlijk niet alleen maar vreugde gehad aan de andere kant van de tafel. Ik hoor niemand spreken over de bezuinigingen. Het lijkt erop dat men kan leven met de bezuinigingen die voor de speerpunten zijn voorgenomen,

behalve de 30 miljoen euro die is genoemd door de heer Gruiters. Klopt dat en vindt men dat er over het algemeen netjes mee is omgegaan? Ik heb een vraag over het speerpunt veiligheid. Vindt de heer Gruiters, gezien de nota, dat de lessen zijn geleerd die wij hadden moeten leren van Uruzgan en Kunduz?

Voorts heb ik een vraag voor mevrouw Van der Steenhoven. Hoe kijkt zij naar de SRGR-kant en dan in het bijzonder de hiv/aidsbestrijding? Wij hadden afgelopen week een uitgebreide bijzondere procedure waarin het gemis van de inzet op tuberculose als groot werd bestempeld. Hoe ziet zij dat?

Mevrouw **Agnes Mulder** (CDA): Mijn vraag aan de aanwezigen bij deze hoorzitting is wat zij vinden van de gekozen verhouding tussen de speerpunten, in het bijzonder in de bezuinigingen. Blijft er in hun ogen voldoende over om te investeren in de speerpunten, zodat er ook in de toekomst strategisch kan worden samengewerkt?

De heer **De Man**: Ik reageer op de vraag van mevrouw Mulder over de verhouding in de besteding. Na de Busan-conferentie in Korea is er veel belangstelling gekomen voor de activiteiten van het bedrijfsleven. Dat hebben wij vertaald gezien door de public-private partnershipinitiatieven van de heer Knapen op voedselzekerheid en water, die een heel grote belangstelling van het bedrijfsleven teweeg hebben gebracht. Daarmee is aangetoond dat veel meer bedrijven in Nederland actief willen meedoen dan eerder werd gedacht. Met het revoluerend fonds zijn er meer mogelijkheden om het bedrijfsleven in samenwerking met het lokale bedrijfsleven aan het werk te zetten, ook omdat er gecombineerd wordt met bestaande fondsen uit het huidige beleid. Dat leidt tot meer voedselproductie en lokale productie in die landen. Het had meer gekund, maar vergeleken met vier jaar geleden heeft het bedrijfsleven voldoende mogelijkheden om te laten zien wat het kan. Ik pleit nogmaals voor de businessparken, want ik zie die als een heel belangrijk instrument om het mkb de sprong te laten maken naar de ontwikkelingslanden, een sprong die zij nu niet durven nemen omdat er geen infrastructuur en teveel hindernissen zijn. Ik zie daar een belangrijke mogelijkheid om tot die stimulans te komen.

De opmerkingen over onderwijs kan ik alleen maar onderschrijven. Voor landbouwonderwijs is heel veel activiteit nodig.

Mevrouw **Bruggeman**: Er is gevraagd of wij kunnen leven met de bezuinigingen en of er daarna voldoende overblijft om te investeren. De keuzes die gemaakt zijn, zijn hard. Wij staan achter het standpunt dat er niet wordt bezuinigd op SRGR, omdat je in de MDG's duidelijk ziet dat daar het meeste moet worden gedaan. Het gaat vooral om de vraag hoe het beleid omtrent voedselzekerheid verder wordt uitgewerkt. Daarbij is vooral de keuze belangrijk tussen inzet op internationale handelsketens, op commodities, of inzet op voedselzekerheid waar dat nodig is, op lokale en regionale voedselzekerheid. Ik ben heel benieuwd naar de uitwerking van het speerpunt voedselzekerheid. Heldere keuzes daarin zijn noodzakelijk.

De heer **Gruiters**: Het kernprobleem in fragiele staten is de vertrouwensbreuk tussen overheid en burgers. Om die breuk te herstellen is een enorme inspanning nodig, niet alleen van statelijke partijen, maar ook van maatschappelijke organisaties en lokaal bestuur. Niet voor niets werkt IKV Pax Christi samen met de VNG om juist met lokale bestuurders, traditioneel of modern, bij te dragen aan het herstel van dat vertrouwen. Daarbij is empowerment van burgers nodig. Onderwijs kan daarin natuurlijk een rol spelen, maar de kernproblemen in fragiele staten zijn zo basaal en gaan zozeer over veiligheidsvraagstukken dat onderwijs eigenlijk vaak nog

niet eens in zicht is. In de gebieden waarin wij werkzaam zijn, is onderwijs zeer pover. Ik kom daar überhaupt geen mensen tegen die aan basale voorzieningen werken.

De keten is heel belangrijk. Ik pleit ervoor om vooral te kijken naar de keten van strategische grondstoffen. Daar zitten alle spanningen. Niet voor niets loopt bij olie en mijnbouw het gesprek over maatschappelijk verantwoord ondernemen helemaal niet zo gemakkelijk. Vragen naar transparantie zijn politiek geladen vragen, waarbij steun vanuit de politiek noodzakelijk is. Maatschappelijk verantwoord ondernemen is op die terreinen en in die sectoren helemaal geen spelletje. Het gaat om grote belangen en bedrijven vechten met grote felheid voor hun eigen belangen. Ik heb brieven op mijn bureau liggen die er niet om liegen. Het zijn geen brieven van overheden, maar van bedrijven die zich aangetast weten in hun eigen belangen. Zij komen daar rücksichtslos voor op met juridische middelen.

Veiligheid is een basale voorwaarde voor ontwikkeling en ik vind het dan ook opvallend dat uitgerekend op dit speerpunt de bezuiniging disproportioneel is. Juist op het gebied van veiligheid in fragiele staten en conflictgebieden is geen enkel MDG gerealiseerd. Als veiligheid een randvoorwaarde is, zou je juist daarin moeten investeren. Je loopt ook het risico dat met alle bezuinigingen de aanpak heel erg verstatelijkt. Bij het herstel van een vertrouwensbreuk kan er geen sprake zijn van alleen een etatistische inspanning. Dat vergt een inspanning van velen.

Er is gevraagd of wij de lessen van Uruzgan en Kunduz hebben geleerd. De vraag stellen is haar beantwoorden. Eigenlijk hebben wij die nog niet geleerd. De grote uitdaging is om de veiligheid van mensen centraal te stellen. Als wij ons bij ons beleid in fragiele staten primair laten leiden door de veiligheidsbelangen van staten, gaat het niet goed. Dat blijkt keer op keer. Vandaar onze pleidooien om human security centraal te stellen en protection of civilians op te nemen in het toetsingskader. Vandaar ook onze pleidooien om na te denken over de oprichting van een gendarmerie of een politie-eenheid die zich inzet voor community security. Dat is het gat waarop wij steeds stuiten. De constatering komt keer op keer terug, maar wij hebben er nog geen begin van een antwoord op geformuleerd.

Mevrouw Van der Steenhoven: Ik begin met de bezuinigingen. Die bezuinigingen treffen vooral vrouwen en meisjes onevenredig hard. Het zijn juist maatschappelijke organisaties, zowel hier als daar, die de ruimte hebben en nemen om in te gaan tegen de eigen overheid, tegen de lokale elite. Zij hebben namelijk geen commercieel belang waardoor zij bevriend moeten blijven met de lokale overheid. De punten die daar worden aangekaart, zijn taboes. Het gaat dan om het recht op zelfbeschikking, gelijke rechten voor mannen en vrouwen, hiv/aids en gendergelijkheid. Die zaken liggen vaak slecht bij de lokale overheid en de lokale elite. Je moet ongedwongen zijn om dat gevecht te kunnen aangaan. De bezuinigingen maken juist de ambities van minister Ploumen op dat punt onhaalbaar. Dat is een heel cruciaal punt. Ik raad een ieder aan onze vragen daarop na te slaan, want het onderwerp ligt ons heel na aan het hart.

Een ander punt dat in dezelfde lijn aan de orde is gesteld, is het onderwijs. Ook dat is heel cruciaal. Een aantal berekeningen toont aan dat elk jaar dat een meisje extra onderwijs heeft gekregen, haar levenskansen met vijf jaar vergroot. Dat effect is enorm, ook gezien de parallel tussen de mate van onderwijs en de economische ontwikkeling van een land. Het geldt voor economische ontwikkeling, voor vrouwenrechten, SRGR en hiv/aids. Terecht is gesteld dat 80% van de boeren, onder andere in sub-Sahara Afrika, vrouw is. Er is gevraagd hoe je hen kunt betrekken bij het handelsbeleid. Er ligt een formidabele kans als je hen erbij zou betrekken, maar zij hebben wel extra ondersteuning nodig. Daarbij zijn de OECD- en de ILO-criteria heel belangrijk. Als zij extra ondersteuning krijgen bij het

starten van een bedrijf, gaat het vanaf dat moment heel goed. Er moet dus iets veranderen in de lokale wetgeving, want vaak hebben zij geen recht op grond, geen recht om te onderhandelen en geen recht om een bankrekening te openen. Je zou dus dat flankerend beleid moeten aanpakken. Het aardige is dat dit meestal geen geld kost. Met dit soort eenvoudige maatregelen kun je een enorme versterking aanbrengen in de mogelijkheid om een eigen bedrijf te starten.

De heer Sjoerdsma kaart een heel belangrijk punt aan: hiv/aids en tuberculose. Dat is juist zo belangrijk in combinatie met hiv-besmetting. Daarom moeten hiv en seks bespreekbaar worden gemaakt en moet worden uitgegaan van een holistisch gezondheidsbeleid. Daarop moet worden ingezet. In het Engels noem je dat: inclusive sex education. Juist dan zie je het risico op ziektes verminderen.

De minister heeft in lijn met de bezuinigingen prioriteitslanden benoemd. Ontwikkelingsorganisaties en alle anderen die actief zijn, kunnen echter werken in een breed scala van landen. Of hebben al die mensen in die andere landen gewoon pech?

De heer **Van den Ham**: Drinkwatervoorziening wordt mondiaal gezien als een van de public utilities, waarvoor de overheid verantwoordelijk is. Jammer genoeg maken sommigen de fout dat dan ook gelijk de uitvoering van het proces in handen van de overheid moet liggen. In Nederland is dat misschien begrijpelijk, maar in veel ontwikkelingslanden is dat geen goede keuze. Ik ben er zeer voor om het bedrijfsleven te betrekken bij de voorziening van drinkwater, maar wel als het een toegevoegde waarde heeft. Het interessante van drinkwatervoorziening op het platteland is dat het over het algemeen niet over rocket science gaat. Het is een vrij simpele technologie, maar er moet wel aandacht aan worden besteed.

De toegevoegde waarde van het Nederlandse bedrijfsleven voor de drinkwatervoorziening op het platteland in Mozambique zie ik niet zo sterk zitten. Er liggen veel meer kansen bij de grote steden, waar je een veel complexer systeem hebt van drinkwater, riolering, tarifiering en allerlei moeilijke zaken waarmee wij ook in het Westen worstelen. Eigenlijk is het systeem dat wij daar nodig hebben niet zo heel erg anders dan hier. Je kunt dus veel van elkaar leren. Wij moeten vooral doorgaan met de betrokkenheid van drinkwaterbedrijven uit Europa in die grote steden. Bij het platteland is het een andere zaak. Daar moet het lokale bedrijfsleven bij komen. Het gaat dan over kleine mecaniciens. Waarom moet je 150 kilometer met de bus om een leertje op te halen, terwijl er in het dorp een bromfietsdistributeur zit? Waarom kan dat niet samen? Met dat soort bedrijfsleven kunnen wij op het platteland veel doen. Het gaat vooral om de toegevoegde waarde.

Natuurlijk zijn wij niet blij dat er bezuinigd wordt, maar in een groter geheel worden keuzes gemaakt en ik vind dat de bezuinigingen redelijk verdeeld zijn. Als ik de keuze had, zou ik echter überhaupt niet bezuinigd hebben.

Mevrouw **Maij** (PvdA): De heer Gruiters sprak over grote bedrijven met veel advocaten. Zojuist is gesproken over het rücksichtslos opkomen voor eigen belangen. Er liggen brieven op het bureau waar de honden geen brood van lusten. Ik vraag mij af of dat het Nederlandse bedrijfsleven is. In de vorige twee sessies hebben wij gesproken over het gehalte van maatschappelijk verantwoord ondernemen in het Nederlandse bedrijfsleven. Door de bank genomen was iedereen daarover redelijk positief, hoewel het de vraag was of dat met Nederlands overheidsgeld zou moeten gebeuren. Ik ben benieuwd of het Nederlandse bedrijfsleven aan de deur klopt of ander bedrijfsleven.

De heer **Gruiters**: Dat zijn geen Nederlandse bedrijven. Het zijn bedrijven in andere ordentelijke landen, zoals de Verenigde Staten en andere Europese landen. Ik noem nu even geen namen. Er zijn wel Nederlandse bedrijven in de keten. Ik noemde al de elektriciteitsmaatschappijen. De Nederlandse minister heeft daar wel degelijk een verantwoordelijkheid en moet nadenken over de vraag of het alleen maar vrijwillig OESO-beleid moet zijn of dat er af en toe in risicosectoren een verplichte due diligence moet worden opgevraagd. Ik denk dat zulks soms nodig is, want de mensenrechtenschendingen waarover wij spreken, zijn niet in de marge. Het gaat over fundamentele zaken.

De **voorzitter**: Dank u wel. Ik constateer dat hiermee alles voldoende is beantwoord. Ik dank iedereen voor hun inbreng en sluit deze hoorzitting over de beleidsnota «Wat de wereld verdient».

Sluiting 17.55 uur.